

Uluslararası
Seyfuddin Āmīdī
Sempozyumu Bildirileri

International Conference on
Sayf Al-Din Al-Amidi Papers
بحوث مؤتمر سيف الدين الأمدي الدولي

Diyarbakır Bilginlerini Anıyor
Diyarbakır Commemorates Its Scholars

دياربكر تذكر علمائها

Dr. Aydın TAŞ
Fırat üniv. ilahiyat
fak. ELAZIĞ.

online alışveriş
ensarkitap.com

International Conference on

Sayf M-Din M-Amidi Papers

بحوث مؤتمر سيف الدين الأمدي الدولي

Uluslararası

Seyfuddin Amidi
Sempozyumu Bildirileri

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN : 978-605-5623-02-9

Kitabın Adı

Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri

Editörler

Doç. Dr. Ahmet ERKOL
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ADAK
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BOR

Kapak Düzeni

Etik Ajans

Sayfa Düzeni

Utku SÖNMEZ

Baskı-Cilt

Nesil Matbaacılık

1. Basım

Ekim 2009

İletişim

Kızıtaşı Cad. No: 10 Fatih / İstanbul

Tel : (0212) 491 19 03-04 Faks : (0212) 491 19 30

www.ensarneyriyat.com.tr e-mail : ensar@ensarneyriyat.com.tr

**ULUSLARARASI
SEYFUDDÎN ÂMÎDÎ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ**

**INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SAYF AL-DIN AL-AMIDI PAPERS**

بحوث مؤتمر سيف الدين الآمدي الدولي

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Ahmet ERKOL

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ADAK

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BOR

İstanbul 2009

NOT:

TEBLİĞİN ASLI DİPNOTLU OLMASINA
RAĞMEN SEHVEN DİPNOTSUZ OLARAK
BASILMIŞTIR.

AYDIN TAŞ

ÂMÎDÎ'NİN NESİH PROBLEMİNE YAKLAŞIMI
AL-ÂMÎDÎ'S APPROACH TO THE QUESTION OF NASKH

آراء الأمدى حول مشكلة النسخ

Aydın TAŞ*

ÖZET

Bu çalışmada önce usulcülerin nesih meselesine bakışları genel olarak belirtilmiştir. Sonra Âmidî'nin nesih meselesine yaklaşımı, Gazâlî'ninkiyle karşılaştırmalı olarak verilip Âmidî'nin nesih anlayışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Gazâlî, Âmidî'den yaklaşık 130 yıl önce vefat etmiştir ve onun gibi önemli bir mütekellimin usulcüsü, Şâfiî fakihi ve Eş'arî kelamcısıdır. Gazâlî'nin neshle ilgili görüşlerini tespit için *el-Mustasfâ* adlı eserinden, Âmidî'nin neshle ilgili görüşlerini tespit için ise *el-İhkâm* adlı eserinden yararlanılmıştır.

ABSTRACT

In this paper firstly the approach of the methodologists to the subject of naskh is given in general. Then the approach of Âmidî to the same matter is given in comparison with that of Gazâlî, thus an attempt was made to present Âmidî's understanding of naskh. Gazâlî died approximately 130 years before Âmidî and he is an important mutakallimun methodologist, Shafiite jurist and Ash'arite theologian just as Âmidî. To determine Gazâlî's opinions about naskh his work *al-Mustasfâ*, and to determine that of Âmidî his work *al-İhkâm* were utilized.

* Dr. Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: atas@firat.edu.tr

GİRİŞ

Nesih konusu, fıkıh usulünün tartışmalı kadim problemlerinden birini teşkil etmektedir. Esasen tefsir usulü mevzusu olarak görülse de, ilgisi nede niyle tefsir usulü eserlerinin yanı sıra hadis ve fıkıh usulü eserlerinde müsta- kil başlık altında, kalam eserlerinde ise belli bir başlık altında ela alınmasa da çeşitli vesilelerle incelenen gelmiştir.

Biz tebliğimizde usulcülerin nesih problemiyle ilgili yaklaşımlarını genel olarak verdikten sonra, önemli bir Eş'arî kelâmcısı, Şafiî fakihi ve mütekelli- min usulcüsü olan Gazâlî'nin (505/1111) yaklaşımı ile ondan yaklaşık 130 yıl sonra vefat etmiş olan ve kendisi gibi önemli bir Eş'arî kelâmcısı, Şafiî fakihi ve mütekellimin usulcüsü olan Âmidî'nin (631/1233) yaklaşımını mukayeseli olarak vererek Âmidî'nin nesih anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamız esnasında konunun ayrıntılı olarak ele alınmasının bir teb- liğ boyutunu çok aşacağını gördüğümüz için, meseleyi ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık.

I. NESHİN TARİFİ, BEDÂ VE TAHSİSTEN FARKI

A. Tarifi

Nesh; sözlükte izale etmek, bertaraf etmek, iptal ve yok etmek, izale edi- len şeyin yerine başka birinin konulması veya konulmaması, nakletmek, kal- dırmak, hükümsüz kılmak, kitabı istinsah etmek (aynen başka bir yere yaz- mak), değiştirmek, tahvil etmek anlamlarına gelen (n-s-h) fiilinin mastarıdır. Nesh kelimesinin bu manalardan hangisinde hakikat, hangilerinde mecaz olduğu konusu ihtilaflıdır. Bazı ilim adamları "*izale ve iptal etme*" manasında hakikat, diğerlerinde mecaz olduğunu söylemektedirler. Gazâlî nesh kelime- sinin "*kaldırmak*" ve "*izale etmek*" anlamları arasında müşterek olduğunu ve nesh konusunda bizi ilgilendirenin kaldırma ve izale anlamındaki nesih oldu- ğunu belirtmiştir. Âmidî ise usulcülerden bu konudaki görüşlerini aktarıp de- ğerlendirdikten sonra neshin, izale etmek ve nakletmek için kullanılmasının sıhhati ile beraber, ikisinden birisini tercih etmek teazzür edince (zor ve güç olunca), müşterek olduğunu söylemenin daha doğru (eşbeh) olacağını, naklin hakikatinde, vucudî sıfatı başka bir vucudî sıfat ile değiştiren hususiyet olma- sı durumunda ise nakletmek için olmasının daha özel (ehass) olacağını belir- tir ve bu konudaki tartışmanın manevî değil, lafzî olduğuna dikkat çeker.

Nesih kavramı Kur'an'da ve hadislerde geçmekle birlikte mezhep imam-ları dönemine kadar bu terimin çerçevesinin belirlenmesine yönelik teorik çalışmalara rastlanmaz. Sahabe ve tabiîn dönemindeki örnek ve kullanımlar-dan o sıralarda neshin fıkıh usulündeki teknik anlamını aşan bir kavramsal çerçeveye sahip olduğu, ammin tahsisi, mutlağın takyidi, mücmel ve müphe-min beyanı gibi durumların da bu kapsamda düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserler içinde neshi usuldeki anlamına çekmeye çalışan ilk ifadelerin Şâfiî'ye (204/819) ait olduğu görülür. İmam Şafiî, *er-Risâle* adlı ese-rinde neshi, âmmın tahsisi, mutlağın takyidi, müphem ve mücmelin beyanı ile istisnadan ayırarak ona "*nassın hükmünün kaldırılması ve yerine yeni bir hük-mün getirilmesi*" manasını vermiştir.

Usul alimleri nesih için, kendi nesih anlayışlarına uygun olarak "*taabbüd süresinin sona erdiğinin açıklanması*", "*önceki hitapla sabit olan hükmün kaldırıl-dığına delalet eden hitap*", "*bir şer'i delilden sonra onun içerdiği hükmün aksini ge-rektiren başka bir şer'i delilin gelmesi*" gibi farklı tanımlar vermişlerdir. Bunların hepsinin şer'i bir hükmün daha sonra gelen başka bir şer'i delille kaldırılması noktasında birleştiği söylenebilir.

Gazâlî neshi; "*Önceki hitapla sabit olan hükmün, zaman bakımından daha son-ra gelen ve bu hükmün kalktığına delalet eden hitap olup, şayet bu hitap olmasaydı hüküm ilk hitap ile sabit olarak kalacaktı*" şeklinde tanımlar ve tanımda kullan-dığı kelime ve ifadelerin izahını yapar. Ardından fakihlerin ve Mutezilenin nesih tanımlarını vererek çeşitli yönlerden değerlendirip eleştirir. Onların Allah'ın sözünü kaldırmalarını pek makul görmeyerek neshi tanımlarken "*kaldırma*" sözünü kullanmaktan özellikle kaçınmalarını, "*Halbuki neshin ha-kikati 'kaldırma'dır*" diyerek tenkit eden Gazâlî, bu noktaya özellikle dikkat çe-kerek bunun üzerinde önemle durmuş ve kendine yönelebilecek muhtemel itirazları sıralayarak bunlara cevap vermiştir.

Âmidî, usulcülerin neshin tanımında ihtilaf ettiklerini belirtip Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (463/1071) ve bazılarının tariflerini verip bunları çeşitli açılardan eleştirdikten sonra, Bakillânî'nin (403/1013) tanımını verir. Gazâlî'nin tercih ettiği tarifi Bakillânî'ye ait olduğunu belirtip tanımdaki kayıtlardan kastedilenleri açıkladıktan sonra onda görülebilecek müşkülâtı (sorunları) belirtip bunlara cevap vermiştir. Kendisi neshi; "*Önceki şer'i hitabın hükmün-den sabit olanların devam etmesine mani olan Şâri'in hitabından ibarettir*" şeklinde tarif etmiş ve maksadı ifade için (Bakillânî'nin tanımında geçen Gazâlî'nin de benimsediği) "*zaman bakımından daha sonra gelen (terâhî)*" ve "*şayet (hükmün*

kalktığına delalet eden) bu hitap olmasaydı hükmün ilk hitap ile sabit olarak kalacaktı” ziyadelerine ihtiyaç olmadığı için bunlardan kaçındığını belirtmiştir.

Neticede tabii olarak herkes kendi nesih anlayışına uygun olarak efradını cami, ağyarını mani bir nesih tarifi yapmaya çalışmış ve başkalarının yaptıkları tanımları da kendi nokta-i nazarlarından değerlendirip tenkit etmişlerdir. Bu tariflerin ortak noktasını; şer’i bir hükmün daha sonra gelen başka bir şer’i delille kaldırılması oluşturduğu söylenebilir.

B. Bedâdan Farkı

Bedâ; sözlükte, “Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi” mânalarına gelir. Terim olarak “Allah’ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi” şeklinde tarif edilir. Bedâ görüşünü benimseyenlere Bedâiyye denilmiştir. Bedâ telakkisi ilk olarak Şîî çevrelerde ortaya çıkmıştır. Bir kısım Şîîler bedâ fikrini Allah hakkında caiz görmezken bazıları bedâyâ neshe yakın bir anlam vererek Allah’ın ilim ve iradesinde değişikliği mümkün görmüşlerdir. Bir kısmı ise ilâhî ilimde eksikliğin bulunduğunu ifade edecek nitelikte bir bedâ fikrini caiz görmüştür. Bedâ, Allah’a bilgisizlik ve eksiklik nispet etmeyi gerektirdiği için Ehl-i sünnet, Mutezile ve Zeydiyye tarafından reddedilmiştir. Zira nesih, şer’î delille sabit olmuş bir hükmün yeni şer’î delille yürürlükten kaldırılması demek olup, kaldırılan hükmün müddeti ve bitiş zamanı önceden Allah nezdinde malumdur. Nesihte değişiklik Allah’ın ilminde değil, insanların bilgi ve uygulamalarında meydana gelmektedir.

Hüsün ve kubuhun zati olduğunu kabul edenler ve emrin mutlak olarak maslahatı, nehyin ise mutlak olarak mefseleti gerektirdiği görüşünde olanlar, neshi, hükmü kaldırmak olarak görmenin beda anlayışına götüreceğini söylemişlerdir.

Gazâlî, başka gerekçelerle birlikte bedâ anlayışına da götüreceği nede niyle neshin tanımında “kaldırma” sözünü kullanmaktan kaçınanlara verdiği şu cevapta, nesih ile bedâ arasındaki farkı açıkça ortaya koymuştur: “Bu iddia -yani neshin kabulünden bedâ’nın lazım geleceği iddiası- batıldır. Çünkü nesih sonucunda, mubah kılınmış şeyin haram kılınmasının, emredilen şeyin yasaklanmasının lazım geleceği kastediliyorsa bu caizdir. Allah istediğini imha eder, istediğini ispat eder. Bunda hiç bir çelişki yoktur. Nitekim yemeyi gündüz haram kılıp, gece mubah bırakmasında bir çelişki yoktur. Yok, eğer; Allah’ın önceden bilmediği bir şeyin, sonra-

dan farkına varması kastediliyorsa, bu imkansızdır. Nesihden böyle bir anlam çıkmaz. Aksine Allah, onlara mutlak bir emirle emrettiğini, teklifin belirli bir zamana kadar devam edeceğini ve nesih sebebiyle bu teklifin onlardan kalkacağını bilmekte ve söz konusu bu vakit gelince hükmü nesh etmektedir. Bunda, bir şeyi önceden bilmeyip sonra farkına varma durumu söz konusu değildir".

Âmidî, bedâ'nın manasının; cehilden sonra ilmi, gizlenmeden sonra zuhuru gerektirdiğini, bunun ise, Allah Teala hakkında muhal olduğunu, neshin ise böyle olmadığını, çünkü neshin, Allah Teala'nın ezelde, fiillerden bir fiili, muayyen bir vakitte maslahatı için emretmeyi gerektirdiğini ve başka bir vakitte ise onun neshini gerektirdiğini bilmesini uzaklaştırmayacağını, onun için, bildiği bir vakitte bir şeyi nesh ettiği zaman, bundan, ona gizli olan bir şeyin ona zahir olduğunun gerekmeceğini, ondaki bir mefsetetten dolayı onu emretmiş olmayacağını, ondaki bir maslahattan dolayı nehyetmiş olmayacağını, bunun Ramazan'da gece yemeyi mubah kılması, gündüz ise haram kılması gibi olduğunu söyler.

Yahudilere ve Rafızîlere bedâ ile nesh arasındaki fark gizli kaldığı için Yahudiler Allah hakkında neshi men etmişler ve bu inanışlarına dayanarak şeriatların değişmesini inkar etmişlerdir. Rafızîler ise, Allah hakkında bedâyâ cevaz vermişler ve bu inanışlarını Hz. Ali (40/661) ile Cafer es-Sâdık'tan (148/765) aktardıkları sözlere ve "*Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar*" ayetine dayandırmışlardır. Gazâlî ve Âmidî, Rafızîlerin bedâ inancını ispat için aktardıkları nakillerin uydurma, Ra'd 13/39. ayetle ilgili yorumlarının ise yanlış olduğunu belirtmişler ve ayetle asıl murat edilenin; mensuhun silinip neshin ispat edilmesi veya tövbe ve hasenat ile kötülüklerin silinmesi, küfür ve riddet sebebiyle iyiliklerin imha edilmesi veya mubahların silinmesi, taatların ispat edilmesi veya ecellerden veyahut ta rızklardan istediklerinin silinmesi ve onlardan başkalarının ispat edilmesi olduğunu söylemişlerdir.

Neticede bazıları nesih ile bedâ arasındaki farkı anlayamadıkları için, neshi kabul etmenin beda anlayışına götüreceğini ileri sürerek neshe karşı çıkmışlardır. Hem Gazâlî hem Âmidî benzer gerekçelerle bunun yanlışlığını ortaya koyarak bedâ anlayışına karşı çıkarken, nesih anlayışını savunmuşlardır. Neshi kabul edenlerin sahip oldukları nesh anlayışının, bedâ inancına götürmediği açıkça görülmektedir.

C. Tahsisten Farkı

Bazı durumlarda önceden sabit olan hükmün kaldırılmasını ifade eden nesih, *“amm lafızdan maksadın ne olduğunun beyanı”* anlamına gelen tahsise benzeyebilir. Meselâ âmmın tahsisi ile âmmın bazı fertlerinin neshi (kısmî nesih) arasında benzerlik kurulabilir. Her ikisi, hükmün, âmmın bazı fertleri ile sınırlandırılmış olması itibariyle birbirine benzese de başka bir yönden farklılık gösterirler. Şöyle ki: Nesihte genel hüküm, başta bütün fertleri ile ilgilidir; sonra nâsih delilin gelmesiyle bazı fertlerine nispetle bu hüküm ortadan kalkar ve âmmın hükmü diğer fertlerle sınırlı olmak üzere kalır. Tahsiste ise, hüküm baştan itibaren âmmın bir kısım fertleri ile ilgili olup bütün fertleri ile ilgili değildir. Nitelik ve etkileri bakımından aralarında ciddi benzerlikler bulunan neshin, tahsisten ayırt edilmesi özel bir öneme sahiptir. Bazı usulcüler bunları müşterek olarak nitelerken bazıları aralarında içlem-kaplam ilişkisi bulunduğunu belirtmiştir. Bu kavramların farklı içerikte kullanılması sebebiyle muhtelif alimlere göre nesh edilmiş ayetlerin sayısı da farklılık göstermiş, bazı ayetlerde nesih değil tahsisin söz konusu olduğunu ileri sürenler mensuhların sayısını azaltırken, karşı görüş sahipleri tahsis şekillerini neshe dahil ederek bu sayıyı arttırmıştır.

Gazâlî ve Âmidî, tahsis ve neshin; hükmü, afzın lügaten içine aldığı şeylerden bir kısmına mahsus olmasını gerektirmesi yönünden müşterek olduklarını belirttikten sonra ikisi arasındaki temel farkı; tahsisin, sıyanın umumundan çıkarılan şeyin, zaten lafzın delaleti alanına girmediğini açıklaması, neshin ise, lafızdan bu lafzın delalet alanına giren şeyleri çıkardığını belirtmesi olarak ifade etmişlerdir. Ancak Âmidî, nesh ile tahsis arasındaki ayırıcı sıfatlardan zikredilenler hakkındaki bazı görüş farklılıklarına değindikten sonra *“(Bu tartışmalar) ancak ıstılaha racidir; bazısında tahsis isminin, diğer bazısında ise nesh isminin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Nizanın hasılı, lafzî kullanıma racidir, bunda ise mananın hakikati anlaşıldıktan sonra münâzaa olmaz”* diyerek, tahsis ve neshe yüklenen farklı anlamlardan kaynaklanan söylem farkının tabii olduğunu ve bunu tartışmanın gereksizliğini ifade etmiştir.

II. NESHİN CEVAZI VE VUKUU

Mekke döneminde Allah’a iman, Peygambere itaat ve ahiret hayatının varlığı gibi konuların işlenmesi, şirkin yerilmesi, infakın teşvik edilmesi, ahlak kurallarının toplum hayatına yerleştirilmeye çalışılması (ve bunların nes-

he konu olmaması) sebebiyle genel olarak nesihle pek karşılaşılmaz. Medine döneminde ise ibadetler ve hukuki ilişkilerle ilgili emir ve yasaklar toplum hayatına girdiği ve bunların tatbiki esnasında tedriciliğe ihtiyaç duyulduğu için nesih gündeme gelmişse de, Hz. Peygamber hayatta olduğundan farklı fikirler ileri sürülmemiş, akli ve felsefi tartışmalara girilmemiştir.

Klasik literatürde İslam alimlerinin neshin aklen caiz ve şer'an vaki olduğu hususunda fikir birliği ettiği, sadece Mutezile alimlerinden olan Ebû Müslim Muhammed İbn Bahr el-İsfahânî'nin (322/934) neshi aklen caiz görmekle birlikte Kur'an'da nesih bulunmadığını ileri sürdüğü belirtilir. Âmidî de, şeriat sahiplerinin neshin aklen cevazına ve şer'an vukuuna ittifak ettiklerini, bu konuda Ebû Müslim el-İsfahânî dışında muhalefet eden olmadığını, onun bundan, şer'an men ettiğini, aklen ise cevaz verdiğini söyler. İsfahânî'nin neshe karşı çıkmasının ardından konu tartışılır olmuştur. Daha sonra gelen Hindistanlı alim Şah Veliyyullah Dihlevî (1176/1762) de Ebu Müslim'in şüphelerine dayanarak bu hususta birtakım iddialar ortaya atmış ve mensuh sayılan ayetlerin (ekserisinin) aslında mensuh olmayıp muhkem olduklarını, bazılarında tahsis veya telifin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Ondan sonra gelen bazı ilim adamları aynı nazariyeyi benimsemiş görünmekte ve Kur'an'da neshi kabul etmemektedirler.

Ehl-i kitaptan neshin en şiddetli karşıtları Yahudilerdir. Zira Yahudi alimleri, neshi kabul ettikleri takdirde bunun, kendi şeriatlarının nesh edilmiş olduğu neticesine varacağını çok iyi anlamış durumdaydılar. Bu yüzden Hz. Peygamber, İslam'ın eski şeriatları kaldırdığını ve hükümsüz bıraktığını ilân ettiği zaman, Yahudiler kendi dinlerinin kıyamete kadar baki kalacağı ve Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinin kendi dinlerini nesh edemeyeceğini ileri sürerek neshe karşı çıkmışlardır. Âmidî, şeriat erbaplarından sadece Yahudilerin neshe karşı çıktığını ve bu konuda şu üç fırkaya ayrıldıklarını söylemiştir:

- 1) Şem'aniyye: Neshin aklen ve sem'an imkansız olduğunu savunanlar.
- 2) 'Înâniyye: Neshin aklen değil de sem'an imkansız olduğunu savunanlar.
- 3) 'Ayseviyye: Neshin aklen caiz olduğunu, sem'an da vuku bulduğunu savunanlar. Bunlar Muhammed'in (sav) peygamberliğini itiraf etmiş, fakat bütün ümmetlere değil de sadece Araplara olduğunu söylemişlerdir.

Gazâlî ve Âmidî, neshin cevazı konusunda lehte ve aleyhte olanların delil ve gerekçelerini ele alıp değerlendirmişlerdir. Şöyle ki:

A. Nakli Deliller

1. Ayetler

Kur'an'da neshi kabul edenler görüşlerini desteklemek üzere akli izahlarının yanında üç ayeti (nüzul sırasına göre Nahl 16/101; Ra'd 13/39; Bakara 2/106) delil göstermişlerdir. Şimdi bu ayetleri ve bunlarla ilgili Gazâlî ve Âmidî'nin görüş ve değerlendirmelerini görelim:

Nahl 16/101: *"Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman -Allah ne indireceğini en iyi bilir-, "Sen ancak bir müfterisin" dediler. Hayır, onların pek çoğu bilmezler".* Ayette geçen tebdil (alternatif koyarak değiştirme) sözünün, hem kaldırma hem de getirme (ispat) anlamını içine aldığını, kaldırılanın ise ya tilâvet ya da hüküm olduğunu, hangisi olursa olsun, neticede bir kaldırma ve nesih söz konusu olduğunu söyleyen Gazâlî, *"Bununla kastedilen, indirilen şeyin kaldırılması değildir. Çünkü indirilen'in kaldırılması ve değiştirilmesi mümkün değildir. Aksine bununla kastedilen, indirmedeği bir ayet yerine, başka bir ayet indirmek suretiyle ayetin yerini değiştirmektir. Böylece, indirilmeyen, indirilen ile değiştirilmiş olur"* itirazına şöyle cevap verir: *"Bu düpedüz gibi bir zorlamadır. İndirilmeyen şey nasıl değiştirilmiş olabilir? Halbuki bedel, bir mübdel'e gerek duyar. Sonra, indirmenin başlangıcı hakkında tebdil ismi nasıl kullanılabilir! Bu, keyfilik ve zayıf akıllılıktır".* Âmidî ise bu ayete, bir sonraki ayetle (Nahl 16/102) birlikte Kitab'ın mütevatir sünnetle neshini kabul etmeyenlerin nakli delilleri bağlamında temas etmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur: *"Bunda, ayetin tebdilinin ancak bir ayetle olacağına delalet eden bir şey yoktur. Bu, bir kişinin başkasına, "Çarşıda yediysen adaletin düştü" demiş olması gibidir. Muhakkak ki bu söz, çarşıda yenilmeyeceğine delalet etmez".*

Nahl 16/102. ayette bir ayetin, ondan bedel getirilen alternatif bir ayetle değiştirildiği açıkça ifade edilerek neshin vuku bulduğu belirtilmiştir.

Ra'd 13/39: *"Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar. Ana kitap O'nun yanındadır".* Hem Gazâlî, hem de Âmidî, bu ayete -yukarıda neshin "Bedâdan Farkı" başlığında geçtiği üzere- bedâ meselesi bağlamında değinmiş ve Rafızîlerin bedâ inancını ispat için ayetle ilgili yaptıkları yorumların yanlış olduğunu belirterek, ayetle asıl murat edilenin; mensuhun silinip nasihin is-

pat edilmesi veya tövbe ve hasenat ile kötülüklerin silinmesi, küfür ve riddet sebebiyle iyiliklerin imha edilmesi veya mubahların silinmesi, taatların ispat edilmesi veya ecellerden veyahut ta rızıklardan istediklerinin silinmesi ve onlardan başkalarının ispat edilmesi olduğunu söylemişlerdir.

Gazâlî ve Âmidî'nin açıklamalarından da anlaşıldığı üzere Ra'd 13/39. ayette ifade edilen "*silme*" ve "*sabit kılma*" ile münhasıran neshin kastedildiğini söyleyemeyiz. Ayetteki ifadeler genel olduğu için birçok anlama muhtemeldir ve bunlardan birisi de mensuhun silinip nasihin ispat edilmesidir. Onun için bu ayetin doğrudan neshin cevaz ve vukuuna delalet ettiğini söyleyemeyiz.

Bakara 2/106: "*Biz, bir ayeti ondan daha iyisini veya onun gibisini getirmeden nesh etmeyiz veya unutturmayız. Sen Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmiyorsun!*". Kur'an'ın sünnetle nesh edilemeyeceğini söyleyenlerin, bu ayetin, ayetin ancak kendi dengi ile veya daha hayırlı bir şey ile nesh edilebileceğini beyan ettiğini; sünnetin ise ayetin dengi olmadığını söylediklerini belirten Gazâlî, aşağıda "*Sünnetin Kur'an'ı Neshi*" başlığında geleceği üzere bu görüşü tenkit eder.

Sem' cihetinden neshin varlığına Bakara 2/106. ayetin delalet ettiğini, neshi kabul etmeyenlerin ise bu ayetin neshe delalet etmediğini, buradaki nesih-ten muradın, izale etmek olduğunu ve ayetin neshinin, levh-i mahfuzdan izale edilmesiyle olduğunu söylediklerini belirten Âmidî, onlara şöyle cevap verir: Kur'an'ın tamamı, onda tefavüt olmaksızın hayırdır. Şayet ayetin neshinden murat, onun levh-i mahfuzdan izale edilmesi ve onun yerine başkasının yazılması olmuş olsaydı, bu vasıf elbette tahakkuk etmezdi. Bizden kaldırılan ve bize vaz edilen ayetlerin hükümlerine dönen hususlarda hayırlılık, meşakkate dönen hususlarda bazısının, bazen bazısından daha hafif olmasından dolayı ancak bize nispetle tahakkuk eder. Mezheplerin ihtilafı üzerine bazısının sevabı bazısından daha çok olmuş olsaydı, neshin hamlinin, zikrettikleri üzerine değil de ayetlerin hükümlerinin neshine olması gerekirdi.

Bakara 2/106. ayet sem' cihetinden neshin varlığını açıkça ifade etmektedir. Bu açıdan yukarıda geçen Nahl 16/101 ve Ra'd 13/39. ayetlere göre neshi ispata daha elverişlidir.

Gazâlî ve Âmidî, nesih konusunu işlerken, neshin vuku bulduğu ayetlerle ilgili bir liste vermemişlerse de, neshin vuku bulduğu çeşitli ayetleri örnek vermişlerdir. Mesela:

Bakara 2/144: "*(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olaca-*

ğın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir". Gazâlî, "Yüzünü Mescid-i Haram'a çevir" ayetiyle, Beytu'l-Makdis'in kible oluşu hükmünün nesh edildiğini ve Kabe'nin kible yapıldığını söyler. Sahabe ve selevin, Beytu'l-Makdis'e yönelmenin vucubunun, Kabe'ye istikbal ile nesh edildiğine icma ettiklerini söyleyen Âmidî ise, neshi kabul etmeyenlerin, işkâl anında ve özürle beraber Beytu'l-Makdis'e yönelmenin cevazından dolayı ona yönelmenin vucubu külliyyen zail olmadığı için bunun nesh değil, tahsis olduğunu söylediklerini aktarır ve onlara şöyle cevap verir: İhtilaf yoktur ki, işkâl ve özürün olmaması halinde Kabe'ye yönelme vacip oldu, böylece Kudüs'e yönelme külliyyen zail oldu ve nesh oldu.

Bakara 2/234: "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları hanımları, kendi kendilerine (süslenmeden) dört ay on gün (iddet) beklerler. Bu müddeti doldurdıkları zaman, meşru surette kendi başlarına (evlenmek için) süslenmelerinde size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır". Bu ayet, "İçinizden ölüp de geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmadan bir yıla kadar bıraktıkları terekeden faydalanmalarını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" ayetinden sonra nazil olmuş ve tam bir yıl olan vefat iddetini iptal edip yerine dört ay on günlük vefat iddetini vaz etmiştir. Nitekim Gazâlî, şer' de kocasının ölümü sebebiyle karının bir yıl olan bekleme süresinin, dört ay on gün ile nesh edilmiş olduğunu belirtir. Âmidî ise, sahabe ve selevin, kocası ölen kadının tam bir yıl (vefat iddeti) bekleme vucubunun nesh edildiğine icma ettiklerini, neshi kabul etmeyenlerin ise tam bir yıl beklemenin vucubunun, onun hamilelik müddetinin bir yıl olmuş olması durumunda baki olmasından dolayı külli olarak zail olmadığı için bunun da nesih babından değil tahsis babından olduğunu söylediklerini belirtir ve onlara şöyle cevap verir: Hamilelik müddeti ister bir sene olsun, isterse olmasın, (önceden) bekleme (müddetinin) tam bir sene vacip olduğu hususunda milel ehli arasında ihtilaf yoktur. Bu ise külliyyen kaldırılanlardandır.

Enfal 8/65-66: "65- Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelir. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden

bin kişiye galip gelir. Çünkü o kâfirler gerçeği ve akıbeti anlamayan bir kavimdirler. 66- *Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde (savaşma konusunda) bir zayıflık olduğunu bildi. Eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, onlardan iki yüz kâfire galip gelir. Eğer sizden (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle onlardan iki bin kişiye galip gelir. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir". Âmidî, sahabe ve selefin, Allah Teala'nın "Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa (iki yüz kişiye galip gelir)" ve "Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti" kavlerinden istifade ile bir kişinin on kişiye (karşı) sebatının vucubunun nesh edildiğine icma ettiklerini söyler.*

Mücadele 58/12-13: *"12- Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. 13- Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır". Gazâlî, "Baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin" ayeti gereğince, Hz. Peygamberle ikili konuşma öncesi, takdim edilen sadakanın nesh edildiğini söylemiştir. Âmidî ise, sahabe ve selefin, Nebi (sav) ile baş başa konuşmadan önce sadaka verme vucubunun nesh edildiğine icma ettiklerini, neshi kabul etmeyenlerin ise, bunun, sebebinin zail olması ile zail olduğunu, onun münafıkların ayırt edilmesi için konulduğunu çünkü onların müminlere tasaddukta bulunmadıklarını söyler ve onlara şöyle cevap verir: Asıl (olan), sebebin bekasıdır. Sebepten zikrettikleri ise, sahabeden her tasaddukta bulunmamış olanın münafık olmuş olmasını gerektirmektedir. Ravilerin naklettiklerine göre Hz. Ali (40/661) dışında sahabeden hiçbirisi tasaddukta bulunmamıştır. Bu ise (tasaddukta bulunmayan sahabilerin münafık olması) imkansızdır.*

Verilen bu örneklerde, önce vaz edilen hükmün, sonra vaz edilenle değiştirildiği görülmektedir. Bu da neshin şer' de vukuunu ortaya koymaktadırlar.

Ebû Müslim el-İsfahânî (322/934) ise *"Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir"* ayetine dayanarak neshi kabul etmenin Kur'an'ın hükmünün iptal edilmesi anlamına geleceğini söylemiş, neshin mevcudiyetine delil getirilen ayetlerde, Kur'an'ın daha önceki şeriatların veya kıblenin Kudüs'ten Mescid-i Haram yönüne değiştirilmesinde olduğu gibi, o şeriatlardaki bazı hükümlerin nesh edildiğini öne sürmüştür. Neshi aklen caiz görüp şer'an caiz görmeyenlerin Fussilet 41/42. ayeti delil getirerek, *"Şayet (Kur'an) nesh edilseydi, mu-*

hakkak ki ona batıl gelmiş olurdu. Bu, mutlak olarak Kur'an'ın neshin caiz olmasına mani olanların hüccetidir" dediklerini aktaran Âmidî, onlara şöyle cevap verir: Bu ayette, neshin imkansızlığına delalet eden bir şey yoktur. Bu ancak neshin Kur'an'ı iptal etmesi (batıl kılması) durumunda olurdu. Halbuki böyle değildir (nesh, Kur'an'ı batıl kılmaz).

Âmidî'nin belirttiği gibi, neshi kabul edenlerin sahip oldukları nesh anlayışının, Kur'an'ı batıl kılan bir yönü yoktur. Dolayısıyla Fussilet 41/42. ayetin neshin reddi için delil gösterilmesi isabetli görünmemektedir. Onun için İsfahânî'nin neshle ilgili görüşü tenkit edilmiş olmakla beraber son zamanlarda bu doğrultuda görüş belirtenlerin sayısında bir artış görülmektedir. Bu eğilimdekiler, nasih ve mensuh olduğu belirtilen ayetlerde gerçekte neshin bulunmadığını ortaya koyabilmek için tahsis vb. yollarla ayetleri uzlaştırmak yoluna gitmişlerdir. Bunu yaparken zorlama tevillere başvurdıkları da olmuştur.

2. İcma

Gazâlî, nassla birlikte icmanın da neshin, sem'an vukuuna delalet ettiğini belirtir ve icmanın neshe delaletiyle ilgili şöyle der: *"Ümmet bütünüyle, Hz. Muhammed'in şeriatının daha önceki peygamberlerin şeriatlarını ya tamamen ya da kendine aykırı olan hususlarda nesh ettiğinde ittifak etmiştir. Bu konu ittifaklı bir konu olduğu için, bunu inkar eden icmayı çiğnemiş olur. Müslümanlar arasında neshi inkar edenler de olmuştur. Fakat bu icmâ, onların inkarından önce mevcut olduğu için, -her ne kadar Yahudilere karşı bir hüccet değilse de-, onlara karşı bir hüccettir"*. Sahabe ve selevin, Hz. Muhammed'in (sav) şeriatının geçmiş şeriatları nâsih olduğuna kati olarak icma ettiklerini söyleyen Âmidî ise, sem' bakımından neshin cevazı ve vukuunu sadece Müslümanlardan neshi inkar edenlere değil, aynı zamanda ehl-i kitaba, özellikle de Yahudilere, kendi kutsal kitaplarından deliller getirerek ispat etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken onların yönelttikleri/yöneltmeleri muhtemel itirazları da gündeme getirerek onlara da cevap vermiştir.

Ehl-i sünnet çizgisinden yer alan alimlerin, bazı ayrıntı noktalarında ihtilaf etmiş olsalar da, genel olarak neshin şer'i cevazı ve vukuundan görüş birliği içinde oldukları görülmektedir.

B. Akli Deliller

Neshin varlığını kabul eden alimler, onun varlığını sem'i delillerin yanı sıra akli delillerle de ispat etme yönüne gitmişlerdir. Onların neshin varlığının

akli cevazına dair zikrettikleri şöyle özetlenebilir: İnsan hayatında gelişme ve toplumlar için değişim kaçınılmazdır. Toplumun inkişaf ve tekamülün gereği olarak emir ve yasakları ihtiva eden bazı ayetlerin hükümlerinin sonradan kaldırılması tabiidir. Bu, müminlerin, dinî vecibelerini daha kolay ve pratik bir şekle sokma, İslam'a yeni girenleri ilerideki düzenlemelere hazırlayıp alış-tırma ve kalplerini ısıdırma maksadıyla meydana gelmiştir. Bu yüzden nesh keyfiyetini, Allah'ın ilminde değişme ihtimalini düşündürdüğünü dikkate alarak O'na yakıştırmamak gibi bir düşüncenin temeli yoktur. Zira nesh keyfiyeti Allah Teâlâ'ya nazaran değil, kullara nazarandır.

Gazâlî, neshin aklen caiz oluşunu şöyle izah etmektedir: Nesh, özü ve şekli yönünden imkansız olmadığı gibi, bir mefsedete veya çirkinliğe de yol açmamaktadır. Allah'ın, kullarının maslahatını, onlara mutlak bir emirle bir şeyi emredip, o şey için hazırlanmalarında ve daha sonra azim sebebiyle masiyet ve şehvetlerden uzak durmalarında görmesi ve nihayet onlara bir kolaylık (hafifletme) getirmesinde yadırganacak bir şey yoktur.

Şeriat ehlinin, aklen neshin cevazına ve şer'an vukuuna ittifak ettiklerini, bu konuda İsfahânî dışında muhalefet eden olmadığını, onun da bunu, şer'an men edip aklen ise cevaz verdiğini belirten Âmidî, neshi aklen caiz görenlerin bir kısmı ise, şer'an caiz görmeyip neshin şer'i cevazına dair gösterilen delillere çeşitli yönlerden itiraz ettiklerini belirtmiştir. O, neshin akli cevazıyla ilgili görüşlerini, buna karşı çıkanlara verdiği cevapta şu şekilde ortaya koymuştur:

Muhalif, ya Allah Teala'nın, hikmet ve garazına bakmaksızın, istediklerini, istediği gibi yapmasına muvafakat edenlerdendir, ya da Allah Teala'nın fiillerinde hikmet ve garaza itibar edenlerdendir. Eğer birincisinden ise, Allah Teala'nın, Ramazanın gündüzlerinde orucu emretmesi, bayram gününde ise ondan nehyetmesinde olduğu gibi, bir vakitte bir fiili emretmesi, başka bir vakitte ise ondan nehyetmesi, ona imkansız gelmez. Eğer ikincilerden ise, kelam kitaplarında(n) bildiğimiz gibi, (bu neshin) butlanına mani olur. Çünkü Allah'ın ilminin, belli bir vakitte maslahat için fiilin emrini gerektirmesi, başka bir vakitte ise (yine) maslahat için nehyini gerektirmesi imkansız değildir. Çünkü maslahatlar, şahısların ve hallerin değişmesiyle değişenlerdendir. Bazı kişilerin maslahatı zenginlikte veya sıhhatte veya tekliftedir, bazı kişilerin maslahatı ise bunların zıddındadır. Bunun gibi, zamanların değişmesiyle maslahatın değişmesi de caizdir. Bazı zaman ehlinin maslahatı mudârat ve müsâhelededir, başka zaman ehlinin maslahatı ise üzerlerine şiddet ve gal-

zadadır. Zamanın farklılığı ile maslahatında farklı olduğunu caiz olduğunu bilince, Allah Teala'nın bir zamanda mükellefe, onda mükellef için maslahatı olduğunu bilmesinden dolayı bir fiili emretmesi, başka bir zamanda ise onda mükellef için maslahatı olduğunu bilmesinden dolayı bir fiili nehyetmesi imkansız değildir. Doktorun hastaya yaptığı gibi; hastanın mizacında değişme meydana gelmesi durumunda, maslahatının değişmesi sebebiyle, bazı zamanlarda belli bir ilacı kullanmasını emreder, başka bir zaman ise ondan nehyeder. Babanın çocuğunu tedip için yaptığı gibi; onun için maslahat görmesine göre bir zaman onu döverek, başka bir zaman ise ona yumuşaklık ve rıfk ile davranarak tedip eder. Zamanların değişmesi ile maslahatların değişmesinin cevazı ile birlikte nesh imkansız olmaz. Bu, akıl cihetinden (neshin varlığının) akli cevazına delalet etmektedir.

Neshin akli cevazına dair söylenenlerin makul olduğu görülmektedir. Nitekim neshin şer'an cevaz ve vukuunu kabul etmeyen İsfahânî bile neshi aklen caiz görmüştür.

III. NESHİN ÇEŞİTLERİ

Usûl alimleri neshi, değişik bakış açılarından bazı türlere ayırmışlardır. Aynı durum Gazâlî ve Âmidî için de geçerlidir. Şimdi bunları görelim:

A. Kur'an'ın Kur'an'ı Neshi

Neshi kabul eden alimlerin tamamı, Kur'an'ın Kur'an'ı nesh edebileceğini kabul etmişlerdir. Nitekim Âmidî, neshin cevazına kail olanların, kendisi ile elde edilen bilgide (bilginin kuvvetinde) ve amel edilmesinin vucubunda birbirine müsavî oldukları için, Kur'an'ın Kur'an ile neshinin caiz olduğunda ittifak ettiklerini söylemiş ve buna şu örnekleri vermiştir: Bir yıl vefat iddeti bekleme- nin dört ay on gün ile nesh edilmesi, Resul ile münacattan önce sadaka takdimi- nin "çekindiniz mi? kavli ile nesh edilmesi, bir kişinin on kişiye sebatının, Allah Teala'nın "Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti" kavli ile nesh edilmesi.

Kur'an'ın Kur'an'ı neshinin genel olarak, "tilavet (lafız) ve hükmün bir- likte nesh edilmesi", "hükmün nesh edilip tilâvetinin (lafzının) bırakılması" ve "tilâvetin nesh edilip hükmün bırakılması" olmak üzere üç şekilde tezahür etti- ği ifade edilmektedir.

Gazâlî, bazılarının neshin bu üç çeşidini imkansız zannettiğini halbuki bunların hepsinin aklen mümkün ve şer'an vâki olduğunu belirtmiş ve aklen mümkün oluşunu şöyle izah etmiştir: Kur'an'da yazılması ve kendisiyle namaz kılınabilmesi tilavetin hükmüdür. Aynı şekilde, lafzından anlaşılan haramlık ve helallik de tilâvetin hükmüdür. Her hükmün neshi kâbildir; bu da bir hükümdür; öyleyse, bunun da neshi kâbildir. Gazâlî kendilerine yöneltilen, *"Madem ki, tilavetin neshi caizdir, öyleyse hüküm de tilavetle beraber nesh edilsin. Çünkü hüküm tilâvete tâbidir; aslı nesh edildikten sonra, fer'in baki kalması mümkün değildir"* itirazına şöyle cevap verir: Tilavet bir hüküm, bu tilavetle namazın kılınması başka bir hükümdür; dolayısıyla asıl değildir. Aslolan, bu tilavetin delaletidir. Ayetin tilavetinin nesh edilmesi ve artık bununla namaz kılınamayacağına hükmedilmesi, bu tilavetin delaletinin neshi anlamına gelmez. Tilavet edilmeyen ve kendisiyle namaz kılınamayan nice deliller vardır. İşte bu ayet de, Kur'an'da tilavet edildiği için değil, nazil olduğu için delildir. Nesih, ayetin inmiş olması durumunu kaldıramaz ve onu hiç varit olmamış durumuna getiremez. Aksine onu, indirilip, tilâvet edilmeyene ilhak eder. Diğer taraftan delil yok olduğu halde medlulün baki kalması caizdir. Çünkü delil, illet değil alâmettir. Delil bir kere delalet ettikten sonra, yok olmasında hiç bir zarar yoktur. Hükümü vacip kılan (mûcib), Allah'ın kadim kelimidir; bu yok olmaz ve kaldırılması-nesh edilmesi tasavvur olunamaz. Bu itibarla biz, *'şu ayet mensuhtur'* dediğimizde, bununla, o ayetin kul ile olan ilişkisinin kesildiğini ve onun medlulünün ve hükmünün kalktığını kastederiz; yoksa ki, bizzat ayetin kalktığını değil.

Âmidî de Gazâlî gibi, yukarıda geçen neshin üç çeşidinin cevazını kabul etmiş ve bunların cevazı hususunda, Mutezileden şaz bir taifenin dışında ittifak hasıl olduğunu belirtip bunun akli ve nakli delillerini sıralamıştır. Akli delil olarak, nesh edilen ayetin tilavetinin caiz olması ve icma ile bundan dolayı sevap kazanılmasını zikretmiştir.

Şimdi Kur'an'ın Kur'ân'ı neshinin çeşitlerini ve bunların sem'an vaki olduğunu gösteren örnekleri görelim:

1. Tilavet (Lafız) ve Hükümün Birlikte Nesh Edilmesi

Alimlerin bir kısmı, Kur'an'ın Kur'an'ı neshinin bu çeşidine karşı çıkar-ken, içlerinde Gazâlî ve Âmidî'nin de bulunduğu bir kısmı kabul etmiştir. Bunu caiz görenler, sütkardeşliğine ve evlenme engeli oluşturmaya sebep

olan emzirme ile ilgili Hz. Aişe'den gelen bir rivayeti örnek verirler. Bu rivayete göre önce sütkardeşliğine ve evlenme engeli oluşturmaya sebep olan on emzirme hakkında ayet, daha sonra ise bunu beş emzirmeye indiren ayet nazil olmuştur. Mushaf'ta on emzirmeye dair ayetin nazmı bulunmadığı gibi hükmü de yürürlükten kaldırılmıştır.

Lafız ve hükmün birlikte nesh edilmesine dair örnek mütevatir değil de ahad haber olduğu için tartışma ve incelemeye açıktır.

2. Hükmün Nesh Edilip Tilâvetinin (Lafzının) Bırakılması

Neshin bu türü, nesihle ilgili eserlerin esas konusunu teşkil etmiş ve bildiğimiz kadarıyla neshi kabul eden alimler arasında buna itiraz eden olmamıştır. Gazâlî ve Âmidî, neshin bu çeşidine dair örnekler zikretmişlerdir. Mesela, Bakara 2/240. ayette vefat iddeti bir yıl olarak belirtilmişken, daha sonra nazil olan Bakara 2/234. ayette bu süre dört ay on güne indirilmiştir ve hükmü nesh edilen Bakara 2/240. ayet Mushaf'ta mevcuttur.

Hükmün nesh edilip lafzın bırakılmasına dair örnekler Kur'an'da mevcut olduğu için, bu nesh çeşidine itiraz edilmemiştir.

3. Tilâvetin Nesh Edilip Hükmün Bırakılması

İslam alimlerinin çoğunluğu, hükmü korunarak tilavetinin nesh edilebileceğini kabul etmişlerdir. Neshin bu türüne "*recim ayeti*" diye meşhur olan, "*İhtiyar ve evli erkek ve kadın (şeyh ve şeyha) eğer zina edecek olurlarsa, bunları, Allah'tan bir ceza olarak, mutlaka recmedin*" anlamındaki rivayet örnek gösterilir. Recim ayetinin hükmünün baki, tilavetinin ise mensuh olduğu yönünde birbirini destekleyen pek çok haber vardır. Übey b. Ka'b'ın (30/650) bildirdiğine göre bu ayet lafzı nesh edilmeden önce Ahzab suresi içinde yer almaktaydı. Bazı alimler bu tür neshe karşı çıkmışlardır. Ebû Cafer en-Nehhâs, Muhammed Hudarî Bey (1345/1927), Dr. Muhammed Suad ve Dr. Mustafa Zeyd gibi alimler bu tür neshi kabul etmeyenlerdendir. Bu tür neshi kabul etmeyenler gerekçe olarak konuyla ilgili rivayetlerin haber-i vahid türünde olmasını ve Kur'an'da nesih gibi önemli bir konunun bu yolla sabit olmayacağını öne sürmüşlerdir.

Mütevatir olarak sabit olan Kur'an'ın, haber-i vahidle neshine itiraz edilmesini normal karşılamak gerekir. Çünkü dini konulara dair olan ve Allah Teala tarafından değiştirilmemiş olan sünnetin de vahye müstenit olduğu, en azından Allah Teala tarafından onaylanmış olduğu kabul edilse bile, bilgi de-

ğeri açısından mütevatir ile ahadın aynı olmadığı açıktır. Bunun için tilâvetin nesh edilip hükmün bırakılmasına örnek olarak verilen ve “*recim ayeti*” diye meşhur olan rivayet tenkit edilmiştir. Recmin uygulanmasına dair aktarılan olaylarda Hz. Peygamberin bu cezayı uygulama hususunda -tabir caizse- istekli davranmaması ve recim cezasına çarptırılan Maiz’in atılan taşlardan dolayı canı yandığı için kaçmak istemesine rağmen takip edilip cezanın uygulandığı Resulullah’a aktarıldığında, “*Onu bıraksaydınız ya! Belki de tövbe edecekti de Allah tövbesini kabul edecekti*” buyurması, ayrıca rivayetlerde geçen recim ayeti ile ilgili lafızların farklı olması, bu cezanın, Hz. Peygamber tarafından devlet başkanı sıfatıyla caydırıcı bir ceza olarak vaz edildiği ve buna dair sözünün ise bazı sahabilerin aklında ayet olarak kaldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Şayet recim cezası ayete dayanan ve mutlaka uygulanması gereken bir ceza olsaydı, Hz. Peygamber mutlaka onu uygulama hususunda kesin bir kararlılık gösterirdi.

B. Kur'an'ın Sünneti Neshi

Neshi kabul eden alimlerin tamamı Kur'an'ın Kur'an'ı ve sünnetin sünneti nesh edebileceğini kabul etmelerine rağmen Kur'an'ın sünneti veya sünnetin Kur'an'ı nesh etmesinde ihtilaf etmişlerdir. Kur'an'ın açıklanmasını sünnetin en temel işlevi olarak gören İmam Şâfiî (204/819) başta olmak üzere bazı alimler bu tür neshe karşı çıkarken, Eş'arîlerin, Mutezilenin ve fakihlerin cumhuru Kur'an'ın sünneti nesh edebileceğini, bunun aklen caiz ve şer'an vaki olduğunu söylemişlerdir. Gazâlî ve Âmidî de bu guruptandır.

Gazâlî, Kur'an'ın sünnet ile; sünnetin de Kur'an ile neshinin caiz olduğunu, çünkü her ikisinin de Allah katından olduğunu söylemiştir. Öyleyse, birinin diğeriyle neshine ne engel vardır! Üstelik bu, aklen imkansız olmadığı gibi, neshin gerçekleşmesi için nâsih ve mensubun aynı cinsten olması da şart değildir. Diğer taraftan sem', bunun vukuuna delalet etmektedir.

Kur'an'ın sünneti neshini ispat edenlerin, akli cevaza ihticacıları şöyledir: Allah Teala'nın “*O heves ve arzuya göre konuşmaz. O kendisine bildirilen vahiyden başka bir şey değildir*” buyurduğu üzere, muhakkak ki Kitap ve sünnet Allah'tan birer vahiydir. Ancak Kitap metlûvdür (namazda ibadet olarak okunması meşrudur), sünnet ise gayri metlûvdür. İki vahiyden birisi ile diğerrinin hükmünün neshi aklen imkansız değildir.

Gazâlî ve Âmidî'nin, Kur'an'ın sünneti neshinin şer'i vukuuna delil zikrettikleri örnekler şöyledir:

1) Beyt-i Makdis'e yönelme Kur'an'da olmayıp sünnette vardır ve bu hükmün nâsihi, "(Ey Muhammed! Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir" ayetidir. Beytu'l-Makdis'e yönelmenin Kur'an'daki "(Hangi tarafa dönerseniz) orada Allah'a itaat ve ibadet ciheti vardır!" kavli ile bilinmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü "(Hangi tarafa dönerseniz) orada Allah'a itaat ve ibadet ciheti vardır!" kavli, yönlerde Kudüs ve ondan başkası arasında muhayyer bırakmaktadır. Mensuh ancak oraya bizzat (aynen) yönelmenin vucubudur. Bu ise Kur'an'dan bilinmemektedir. Aksi görüşü savunanlar ise bu örneği Kur'an'ın Yahudiliğe ait hükümleri kaldırması kapsamında değerlendirmişlerdir.

2) Oruçlunun gece hanımı ile münasebette bulunmasını haram kılan bir ayet Kur'an'da yoktur. Bu sünnet ile haram kılınmıştır. Daha sonra nazil olan, "Artık (Ramazan gecelerinde) karılarınıza yaklaşın" ayeti, bu birleşmenin haramlığını nesh etmiştir.

3) Sünnetle vacip olan Aşure orucu, Allah Teala'nın, "Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruç tutsun" kavlindeki Ramazan orucu ile nesh edilmiştir. Aksi görüşü savunanlar ise bu örneği Kur'an'ın Yahudiliğe ait hükümleri kaldırması kapsamında değerlendirilmişlerdir.

4) Savaşın hızını kaybetmesine ve durumu (neticesi) ortaya çıkana kadar namazın tehiri sünnetle caizdi. Nitekim Hz. Peygamber Hendek günü namazı tehir etmiş ve kendisini namaz kılmaktan alıkoyanlar hakkında bedduada bulunmuştu. Bu cevaz, Kur'an'da varit olan korku namazı ile nesh edilmiştir.

5) Hz. Peygamber, Hudeybiye senesi (6/628) Mekkelilerle, kendisine Müslüman olarak gelenlerin iadesi üzere sulh yaptı. Buna binaen kendisine sığınan Ebû Cendel ve erkeklerden bir topluluğu iade etti. Bir kadın (Müslüman olarak) gelince, Allah Teala, "(Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir.) Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin" ayetini indirerek daha önceden Hz. Peygamberin kararlaştırdığı ve yaptığı antlaşma ve anlaşmaları nesh etti.

Âmidî, Kur'an'ın sünneti neshine karşı çıkanların muhtemel itiraz ve delillerini belirtip değerlendirmiştir. Şimdi bunları görelim:

Kur'an'ın sünneti neshini kabul etmeyenlerin delilleri

1. Nakli Delil: Nahl 16/44

Sizin Kur'an'ın sünneti neshi suretlerinden zikrettiklerinizin hepsinde hükmün, resmi (yazısı) nesh edilmiş ve hükmü kalmış Kur'an ile sabit ol-

masına mani olan nedir? Şayet onun sünnet ile sabit olduğunu teslim etsek bile; neshin sünnet ile vaki olmuş olmasına mani yoktur. Ayetlerden zikrettiklerinizin kendi hükümlerine delaletinde, önceki hükümlerin sünnetle kaldırılmasının yokluğuna (sünnet ile kaldırılmadığına) delalet eden bir şey yoktur. Muhakkak ki nasih ve mensuhu, Kur'an'ın hükümlerini en iyi bilenlerden olan Şâfiî'nin, Kur'an'ın sünneti neshini inkar etmesi de, meselenin zikrettiğimiz gibi olduğuna delalet etmektedir. Ayrıca sizin Kur'an'ın sünneti neshine dair zikrettikleriniz, nassa ve makule muarızdır. Nassa gelince; Allah Teala'nın "(Sana da bu Kur'an'ı indirdik ki) kendilerine indirileni insanlara açıklayasın" kavlidir. Allah Teala bu ayette sünneti beyan olarak kıldı. Şayet sünnet nesh edilirse elbette ki beyan olmaktan çıkar. Bu ise caiz değildir.

Âmidî'nin buna cevabı şöyledir:

Mensuh hükümlerden zikrettiklerimiz, Nebî'nin (sav) fiillerine, kavillerine ve takrirlerine dayandığı için ispata uygundur. Böylece ispat ona müstenit olmuş oldu. Sünnetin neshinin, nesh için uygun ayetlerden bulunanlara isnat edilmesi (hakkındaki) söz de böyledir; onu nesh eden başka bir hitabın varlığının takdiri, mezkur hükümlerin ispatının ona dayandırılması olur. Üzerine muttali olunmadan sünnet için nâsih bir sünnetin varlığının takdiri de böyledir. (Bu durumda) zaruret olmaksızın sünnetin neshi için uygun ayetlerden bulunanların sünnetin neshine isnadının imkanı imkansız olur. Şayet bu kapı açılırsa hiçbir kimse ne nâsihi, ne de mensuhu ispat edemez. Çünkü her nâsih ve mensuh için, nâsih ve mensuhun onlardan başkası olması takdiri muhtemeldir. Bu, ümmetin, tam araştırılmadan sonra elde edilememesinden dolayı hükmün ve neshin zahir olandan başkasına izafe edilmesi muhtemel olsa bile, hükmün neshi için bulunan uygun hitabın nâsih olması, hükmün ispatı için bulunan uygun delilin de müspit olması ile iktifa edilmesi hususundaki icmalarının hilafıdır. Nassla itirazlarına cevabımız şu iki vecihtendir:

a) "(Sana da bu Kur'an'ı indirdik ki kendilerine indirileni) insanlara açıklayasın" kavli ile murat, ancak tebliğdir. Bu ise insanlara Kur'an'dan ve başkasından tebliği kapsamaktadır. Bunda Kur'an'ın sünneti nâsih olmasının imkansız olmasına delalet eden bir şey yoktur.

b) Şayet, "(Sana da bu Kur'an'ı indirdik ki kendilerine indirileni) insanlara açıklayasın" kavli ile muradın, sadece mücmel, amm, mutlak ve mensuhun beyanı olduğunu teslim etsek bile, münhasıran sadece onun üzerine delaletini teslim etmeyiz. Aksine beyana muhtaç olan başkasını açıklaması durumunda da mübeyyin olması caizdir.

2. Akli Deliller

Kur'an'ın sünneti neshine dair zikredilenler, şu iki yönden makule de muarızdır:

a. Nisa 4/64

Kur'an'ın sünneti nesh etmesi, Allah Teala'nın, Resul'ün vazettiklerine (mâ senneh) razı olmadığı vehmine düşürmesinden dolayı, insanları Nebi'den (sav) ve ona itaattan uzaklaştırır. Bu ise Allah Teala'nın "*Hiç bir peygamberi, Allah'ın izniyle itâat edilmekten başka bir amaçla göndermedik*" kavlinden dolayı, peygamber göndermenin maksadına zıttır.

Âmidî, bu itiraza şu üç yönden yanıt vermiştir:

i) Bu ancak, şayet sünnetin Resul indinden, kendi nefsinden olmuş olması durumunda sahih olurdu. Halbuki böyle değildir. Aksine sünnet, Allah Teala'nın, "*O heves ve arzuya göre konuşmaz. O kendisine bildirilen vahiyden başka bir şey değildir*" buyurduğu üzere vahiydendir.

ii) Şayet Kur'an'ın sünneti neshi, önce meşru kıldıklarının razı olunmayan olduğuna delalet etmesinden dolayı imkansız olsaydı, Kur'an'ın Kur'an'la neshi de elbette imkansız olurdu. Bu ise, neshi(n caiz olduğunu) söyleyenlerin icmasının hilafıdır.

iii) Muhakkak ki onların zikrettikleri, önce meşru olanın razı olunmayan olduğuna delalet etmektedir. Şayet nesh, evvela sabit olanı kaldırmak olsa bile, böyle değildir. Aksine o, hitabın, Şâriin ilk hitabı ile, öncesinde değil de nesh vaktinde hükmün sübutunu irade etmediğine delalet etmesinden ibarettir.

b. Sünnetin, Kur'an'ın cinsinden olmaması

Muhakkak ki sünnet, Kur'an'ın cinsinden değildir. Çünkü Kur'an, mucizedir, metlûvdür (namazda ibadet olarak okunması meşrudur) ve tilaveti cünüp üzerine haramdır. Sünnet ise böyle değildir. Kur'an sünnetin cinsinden olmayınca; Kur'an'ın akıl delili ile neshi ve bunun aksi imkansız olduğu gibi, sünnetin de Kur'an ile neshi imkansızdır.

Âmidî'nin buna cevabı şöyledir:

Kur'an ve sünnetten her birisinin kendisine has özellikleri olsa da, vahiy olma hususunda müşterek oldukları için cinslerinin farklı olması birbirlerini nesh etmelerinin imkansız olmasını gerektirmez. Buna binaen deriz ki: Her ne kadar nâsih olarak isimlendirilmese de, Kur'an, akli delil için de kaldırıcı olur.

Kur'an'ın sünneti neshinin aklen caiz ve şer'an vaki olduğunu söyleyenlerin gerekçelerinin, aksini savunanlarınkine göre daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

C. Sünnetin Kur'an'ı Neshi

Neshi kabul eden alimlerin tamamı Kur'an'ın Kur'an'ı ve sünnetin sünneti nesh edebileceğini kabul etmelerine rağmen sünnetin Kur'an'ı veya Kur'an'ın sünneti nesh etmesinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İmam Mâlik (179/795), Ebû Hanife'nin (150/767) ashabı, iki görüşünden birinde İmam Şâfiî (204/819) ile İmam Ahmed b. Hanbel (241/855), Mutezileden mütekellimlerin cumhuru, Zahirilerin çoğu, Şâfiîlerden İbn Süreyc (306/918) ve Eş'arî (324/936), sünnetin Kur'an'ı neshinin caiz olduğu görüşündedirler. Bu görüşte olan alimler, *"O heves ve arzuya göre konuşmaz. O kendisine bildirilen vahiyden başka bir şey değildir"* ayetini delil göstererek Hz. Peygamberin sözlerinin de nihayet vahye müstenit olduğunu, lafzı Hz. Peygambere, manası Allah Teâlâ'ya ait kutsi hadislerin bulunduğunu, dolayısıyla bunların da birer vahiy olduğunu göz önünde bulundurarak Hz. Peygamberin sözlerinin Kur'an ayetini nesh edebileceğini ileri sürmüşler, ancak Kur'an ayetini nesh edebilecek hadisin, Hz. Peygamberin şahsi içtihadına dayanmamasını ve nassı nesh edecek nassın aynı güçte veya daha güçlü olması gerektiğinden, mütevatir olmasını şart koşmuşlar. Bu nesh çeşidini caiz görenler vukuu hususunda ihtilaf etmişler ve birçoğu aklen caiz görmekle birlikte naklen sabit olmadığını belirtmişlerdir. Nitekim Gazâlî sünnetin Kur'an'la neshinin vaki olduğunu söylerken, Âmidî ise tercihe şayan olanın, aklen caiz olması olduğunu söylemekle yetinmiştir.

Bu tür neshe örnek gösterilen kimi rivayetler, tahsis ve takyit yoluyla çözüme kavuşturularak nesih kapsamından çıkarılmış, kimisine ise çeşitli itirazlar vaki olmuştur. Mesela:

Ana-babaya ve yakınlarla vasiyet ayetinin, Hz. Peygamberin, *"Artık mirasçı lehine vasiyet yoktur"* hadisiyle nesh edildiği, vasiyeti nesh edenin, miras ayeti olmadığı çünkü miras ayetinin, ana-babaya ve yakınlarla vasiyete mani olmadığı ve yabancılara vasiyet delili ile aralarını cem etmenin mümkün olduğu söylenmiştir. Bu örneği aktaran Gazâlî, *"Ancak bu konu incelemeye ve tartışmaya açıktır. Çünkü Hz. Peygamber, "Artık mirasçı lehine vasiyet yoktur" sözüyle, miras ayetinin vasiyet ayetini nesh ettiğini ve onu nesh edenin bizzat kendisi olmadığını açıklamıştır"* sözüyle, Âmidî ise, *"Bu, kendisinde mütevatir Kur'an'ın hükmünü ahad haber ile nesh olduğu için zayıftır, mirasın varis için vasiyete mani olmasından, varis olmayana vasiyete mani olması gerekmediği için ise imkansızdır"* diyerek itirazlarını dile getirmişlerdir.

Hz. Peygamberin zina eden kadınlar hakkındaki, *"Allah, o kadınlar için bir çözüm getirdi; bekar erkek bekar kadın ile zina ederse yüz celd (sopa) ve bir yıl sürgün;*

dul dul ile zina ederse yüz celd ve recm" sözünün, "(Dört şahitle zina ettikleri sabit olan kadınları) ölüm kendilerini alıp götürünceye kadar evlerde hapsedin" ayetini nesh ettiği söylenmiştir. Gazâlî bu örnek ile ilgili, "Ancak bu konu incelemeye ve tartışmaya açıktır. Çünkü Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın "veya Allah kendilerine (başka) bir yol (çözüm) gösterinceye kadar" sözüyle vaat ettiği çözümü getirdiğini açıklamıştır" diyerek muhalefetini dile getirmiştir. Allah Teala'nın "Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun" kavli ile sabit zâninin celdi, sünnetle sabit recimle nesh edildiği söylenmiştir diyen Âmidî, bu örnek ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"O, kendisinde Kur'an'ın ahad sünnetle neshi olduğu için zayıftır. O, geleceği üzere imkansızdır. Şeyh ve şeyha hakkında bir cihetten şöyle denilmesi mümkündür: Muhakkak ki celdin recm ile neshi, ancak resmi (yazısı) nesh edilen bir Kur'an ile olmuştur. Ona delalet eden de, Hz. Ömer'in şu sözüdür: "Nazil olan ayetler arasında şu da vardı: İhtiyar ve evli erkek ve kadın (şeyh ve şeyha) eğer zina edecek olurlarsa, bunları, Allah'tan ve Resulünden bir ceza olarak, mutlaka recmedin". Şöyle denilmesi ise mümkün değildir. Hz. Ömer'in "Şayet ben, "Ömer Kur'an'da olmayanı ilave etti" demelerinden korkmamış olsaydım mutlaka "الشيخ والشيخة إذا زنيا" ibaresini Mushaf'ın haşiyesine (kenarına) yazardım" dediğinin nakledilmesinden dolayı o, Kur'an değildi. Buna şöyle cevap veririz: Ömer'in kavlinin gayesi, tilavetinin neshinden dolayı, onu Mushaf'tan ve Kur'an'dan çıkarmaya (çıkarıldığına) delalet etmekte. (Yoksa) onda, onun Kur'an olmadığına bir delalet yoktur. Denirse ki: "الشيخ والشيخة" tevatürle sabit olmamış, aksine Ömer'in kavli ile sabit olmuştur. İster bu Kur'an olsun, isterse sünnet olsun (birdir), mütevatirin ahadla neshi imkansızdır. Deriz ki: Sünnet yani Nebi'nin (sav) zâni için recmi tevatürle sabit olmamıştır. Aksine ahat tarikle sabit olmuştur ve onun gayesi, muhakkak ki ümmetin recm üzere birleştiğidir (icmâ ettiğidir). İcma nesh edici değildir, aksine mütevatir nesh edicinin varlığının delilidir. Bize zahir olmamış mütevatir bir sünnet üzerine onun muhal kılınması, tilavetinin neshi sebebiyle tevatürlüğü bize zahir olmamış bir mütevatir Kur'an üzerine muhal kılınmasından daha evla değildir".

İmam Şâfiî (204/819) ve ashabının ekserisi, kendisinden yapılan iki rivayetten birisinde Ahmed b. Hanbel (241/855), Zâhirilerin ekserisi ve Hâriciler ise, Kur'an ayetini ancak yine bir Kur'an ayetinin nesh edebileceği görüşündedirler. Bunlara göre mütevatir de olsa bir hadis herhangi bir Kur'an ayetini nesh edemez.

Gazâlî ve özellikle de Âmidî, Kitab'ın, mütevatir sünnet ile neshine karşı çıkanların delillerini ayrıntılı olarak belirtip değerlendirmişlerdir. Şimdi bunları görelim:

Kur'an'ın, mütevatir sünnet ile neshini kabul etmeyenlerin delilleri

1. Nakli Deliller

a. Bakara 2/106

Allah Teala'nın *"Biz, bir ayeti ondan daha iyisini veya onun gibisini getirmeden nesh etmeyiz veya unutturmayız. Sen Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmiyor musun!?"* kavli, ayetin ancak kendi dengi ile veya daha hayırlı bir şey ile nesh edilebileceğini beyan ediyor, sünnet ise ne ayetin dengidir, ne de ondan daha hayırlıdır. Onun için bir ayet, ancak (başka) bir ayetle nesh edilebilir. Ayrıca bedelin (nesh edilenin yerine getirilenin) daha hayırlı veya misli olarak vassfedilmesi; bedelin, mübdelin cinsinden olduğuna delalet etmektedir. Ayetin sonundaki *"Sen Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmiyor musun!"* ifadesi de, buna Allah'tan başka kimsenin güç yetiremeyeceğini göstermektedir.

Gazâlî buna şöyle yanıt vermiştir: *"Biz gerçekte nesh edicinin Allah Teâlâ olduğunu; neshi Hz. Peygamberin lisanı üzere izhar edip, bize Hz. Peygamber vasıtasıyla kitabının neshini anlatanın da Allah olduğunu ve buna Allah'tan başka kimsenin güç yetiremeyeceğini söyledik. Ayrıca Allah Teâlâ bir ayeti resulünün lisanı üzere nesh edip, onun benzeri bir ayet getirdiğinde vadini tutmuş olur. Sonraki ayetin ilk ayeti nesh ediyor olması şart değildir. Öte yandan biz diyoruz ki; ayette kastedilen husus, daha hayırlı bir Kur'an'ın getirilmesi değildir. Çünkü gerek kadîm olarak gerekse yaratılmış olarak takdir edilsin, Kur'an'ın bir kısmı, diğer kısmından daha hayırlı olmakla vasıflanamaz. Aksine, burada kastedilen, bu amelden daha hayırlı bir ameli getirmektir. Bir amel de ya daha kolay olduğu için veya daha çok sevaplı olduğu için hayırlı olabilir".*

Âmidî'nin yanıtı ise şöyledir:

i) Ayetin hükmünün, ayetten başkası ile nesh edilmesinin imkansızlığına delalet ettiğini teslim etmiyoruz. Ayetle ya resminin (yazısının), ya da hükmünün neshi murat edilmiştir. Bedeli, ondan daha hayırlı olmakla vasıfladığı için birincisinin murat edilmesi imkansızdır. Çünkü Kur'an'ın hepsi hayırlıdır, bazıları bazıları üzerine tafdil edilmez. Şayet ikincisi murat edilmişse; bu, nâsih hükmün, mensuh hükümden daha hayırlı veya onun misli olduğuna delalet eder. Bize göre ayetle murat edilen budur. Çünkü nâsih hükmün, teklif hususunda daha uygun ve mükellef için daha faydalı olması imkansız değildir.

ii) Sünnet nâsih olduğunda, daha hayırlı olanı getiren Allah Teala'dır. Resul sadece tebliğ edendir. Onun için ayet, nâsihin ancak Kur'an olacağına delalet etmez. Aksine daha hayırlı olanı getirme bundan daha umumidir.

iii) Ayette, hükmü nesh edilen ayet ile onu nesh edenin aynı cinsten olması lüzumuna delalet yoktur. Çünkü Allah Teala onu, daha hayırlı olmakla vafetti. Geçtiği üzere Kur'an'ın kendi içinde hayırlılık açısından bir farklılık yoktur. Böylece hayırlılık (mufâdale) ve aynı cinsten olmanın (mumâsele) ancak mensuh ve nâsih hükme raci olduğu bilinmiş oldu.

iv) Ayetin zahiri, ayetin resminin (yazısının) neshini de içermektedir. Çünkü asıl olan, (ayetin) lafzın hakikati üzere indirilmesidir. Onun için ayetin, hükmün neshine hamledilmesi, mecaz cihetine sarf edilmesi demektir. Bu ise aslın hilafıdır. Zira niza ancak yazının (resm) değil, hükmün neshi hakkında vaki olmuştur.

b. Yunus 10/15

Allah Teala'nın, "(Ayetlerimiz onlara apaçık deliller olarak okunduğu zaman) Bize kavuşmayı ummayanlar, "Ya bize bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir" dediler. De ki: "Onu kendiliğinden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, bana vahyoluna gelenden başkasına tâbi olmam" kavli, Kur'an'ın, Kur'an'dan başkası ile nesh edilmediğine, dolayısıyla da Kur'an'ın sünnetle nesh edilmediğine delildir.

Gazâlî'nin buna cevabı şöyledir: "Hz. Peygamberin kendiliğinden nesh edemeyeceği, ancak kendisine gelen ve Kur'an nazmında olmayan bir vahiyle nesh edileceğinde ihtilaf yoktur. Eğer içtihat yoluyla neshin caiz olduğunu söylersek, içtihat izni de Allah'tan olduğundan, gerçekte nesh edici, resulünün lisanı üzere, Allah olur. Burada kastedilen, Kur'an hükmünün Kur'an'la nesh edilmesinin şart olmayıp, (Kur'an hükmünün) Kur'an olmayan bir vahiy ile Hz. Peygamberin lisanı üzere nesh edilebileceğidir. Gerçekte Allah Teâlâ'nın kelamı bir olup, bir açıdan nasih bir açıdan mensuhtur. Yoksa Allah'ın biri Kur'an olan, diğeri Kur'an olmayan iki kelamı yoktur; değişiklik ibarelerdedir. Allah bazen kelimayı, tilavetini emrettiği manzum bir lafızla gösterir ve bu Kur'an olarak adlandırılır; bazen da metlûv olmayan bir lafızla gösterir ve bu, sünnet adını alır. Her ikisi de Hz. Peygamberden iştilir ve her iki durumda da nesh edici Allah Teâlâ'dır. Ancak, ayette bahsi geçen kişiler Hz. Peygamberden bu Kur'an gibi olmayan bir Kur'an istemişler, Hz. peygamber de kendiliğinden buna güç yetiremeyeceğini söylemiş ve onlar Hz. Peygamberden bundan başka bir hüküm istememişlerdir. Bunun, Kur'an'ın sünnet ile neshi ile ve bu neshin imkansızlığı ile ne ilgisi vardır!"

Âmidî ise, Yunus 10/15. ayetin, Kur'an'ın sünnetle nesh edilmediğine delil gösterilmesine, şu iki cihetten kısa cevap vermekle yetinmiştir:

i) Muhakkak ki "Ben, bana vahyoluna gelenden başkasına tâbi olmam" kavli; bir ayetin yerine başka bir ayeti getirme hakkındadır. Yoksa onda ayetin hük-

münün (ayet veya ayetten başka bir şey ile) değiştirilmesinin imkansızlığına delalet eden bir şey yoktur.

ii) Geçtiği üzere sünnet de vahiyden olduğu için, nesh, sünnet ile olduğunda da, Hz. Peygamber kendisine vahyedilene tabi olmuş olur.

c. Nahl 16/44

Allah Teala'nın "(Sana da bu Kur'an'ı indirdik ki) kendilerine indirileni insanlara açıklayasın" kavli, Hz. Peygamberi mübeyyin olarak vasıflandırmaktadır, nâsih kaldırandır, kaldıran ise beyan(da bulunan)dan başka bir şeydir.

Âmidî, buna şu üç yönden cevap vermiştir:

i) Allah Teala'nın "(kendilerine indirileni) insanlara açıklayasın" kavlini, insanlara mücmelin beyanından daha umumi olduğunu göstermek manasına hamletmek vacip olur. Çünkü umum, her şeyin açıklanmasını; hatta mensuhu bile içine alır.

ii) Bir ayetin hükmünün neshi, onun için bir beyandır ve Allah Teala'nın "(kendilerine indirileni) insanlara açıklayasın" kavline girer.

iii) Şayet nesh beyan olmazsa (bile), Hz. Peygamberin mübeyyin olarak vasfedilmesi, onu, nâsih olarak vasıflanmaktan çıkarmaz.

d. Nahl 16/101-102

Müşrikler, bir ayet başkası ile değiştirilince Hz. Peygambere, "Sen ancak bir müfterisin" demişlerdir. Bunun üzerine Allah Teala onların bu vehimlerini şu kavli ile izale etmiştir: "Söyle onlara: Kur'an'ı, Rabbin tarafından gerçek olarak getiren, Ruhu'l-kudüs'tür". Bu, muhakkak ki tebdilin ancak Ruhu'l-kudüs'un indirdiği ile olduğuna delalet etmektedir.

Âmidî, buna da şu üç cihetten cevap vermiştir:

i) Bunun, bir ayetin resminin (yazısının), başka bir ayetle tebdili hakkında olduğu vakiadır. Tartışma ise ancak ayetin hükmünün tebdili hakkındadır ve onda, ayetin hükmünün, (sadece) başka bir ayetle tebdiline delalet eden bir şey yoktur.

ii) Bunda, ayetin tebdilinin, ancak bir ayetle olacağına delalet eden bir şey yoktur. Bu, bir kişinin başkasına şayet, "Çarşıda yediysen adaletin düştü" demiş olması gibidir. Muhakkak ki bu söz, onun çarşıda yemediğine delalet etmez.

iii) Ayette, "Söyle onlara: Kur'an'ı, (Rabbin tarafından gerçek olarak) getiren, Ruhu'l-kudüs'tür" buyuruluyor. Muhakkak ki bu ayet, Kur'an'ın sünnetle neshinin imkansızlığına delalet etmez. Çünkü takriri geçtiği üzere, (namazda

ibadet olarak) okunmasa da, (Hz. Peygamberin şahsi içtihağı olmayan) sünnet vahiydendir.

2. Akli Deliller

Âmidî, Kitab'ın, mütevatir sünnet ile neshini kabul etmeyenlerin akli delillerini şu iki maddede ifade edip değerlendirmiştir.

a. Haşr 59/7 ve Enam 6/153

Allah Teala'nın, "Peygamber size ne verirse onu alınız" kavli ile sünnete ittibâ vacip oldu. Ancak "(İşte bu, benim dosdoğru yolumdur) Artık ona tâbi olunuz" ayeti sünnetin, Kur'an'ın fer'i olduğuna delalet etmektedir. Fer' ise, iptal ve iskatla aslına dönmez, Kur'an ve sünnetin, bu ikisinden müstenbat olan fer' ile -ki o kıyastır- nesh edilmediği gibi.

Âmidî'nin buna makul cihetinden cevabı şu üç yöndendir:

i) Bu, şayet sünnetin, Kur'an'dan üzerine dayandığını (fera'a aleyh) kaldırıcı olması durumunda imkansız olurdu. Halbuki böyle değildir. Aksine Kur'an'dan üzerine dayandığı sünnetle kaldırılmamıştır. Sünnetle kaldırılan ise kendisine dayandığı (fer'an aleyh) değildir.

ii) Zikrettikleri kendi aleyhlerine hüccettir. Çünkü Kur'an, Resul'ün getirdiklerini almanın ve ona ittiba etmenin vucubuna delalet etmektedir. Onun için Resul, ayetin hükmünün neshini getirdiğinde tabi olunmazsa, zikrettiklerinin hilafı olur.

iii) Sünnet, Kur'an'ı değil, onun hükmünü kaldırıcıdır ve Kur'an'ın hükmü, sünnet için bir asıl değildir. O halde kaldırılan asıl değildir. Asıl olan kaldırılmaz.

b. Kur'an'ın, sünnetten daha kuvvetli olması

Kur'an, sünnetten daha kuvvetlidir. Onun delili şu üç vecihtendir:

i. Hz. Peygamber, (Yemen'e vali olarak giden) Muaz b. Cebel'e (17/638), "(Sana bir dava geldiği vakit) ne ile hükmedeceksin?" diye sordu. O, "Allah'ın kitabıyla" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ya (onda) bulamazsan?" diye sordu. Hz. Muaz, "Resûlullahın sünneti ile" diye cevap verdi". Muaz (ra), kendisi ile amelde Kur'an'ı, sünnet üzerine takdim etti ve Nebi (sav) de, bunu ikrar etti. Bu, Kur'an'ın kuvvetinin (sünnetten daha kuvvetli olduğunun) delilidir.

ii. Kur'an, lafzı cihetinden de sünnetten daha kuvvetlidir. Çünkü mucizedir, sünnet ise mucize değildir.

iii. Kur'an, hüküm yönünden de sünnetten daha kuvvetlidir. Çünkü Kur'an'ın tilaveti ve satırlarına (yazılarına) dokunmak için cenabet ve hayızdan taharete itibar edilmiştir (halbuki sünnet böyle değildir). Daha kuvvetli olanın, daha zayıfla kaldırılması caiz olmaz.

Âmidî'nin bunlara yanıtı şöyledir:

Kur'an, nazmında ve belagatinde mucize, metlûv (namazda ibadet olarak okunması meşru) ve muhterem olsa da, onda, her ayetin delaletinin, kendisinden başka delillerin delaletinden daha kuvvetli olduğuna delalet eden bir şey yoktur. Bundan dolayı, Kitap'tan amm ile mütevatir sünnetten has teâruz ettiğinde, sünnet onun üzerine mukaddem olur. Yine bunun gibi şayet bir ayet ile bir akli delil tearuz etse, muhakkak ki akli delil ayet üzerine hâkim olur. Tercihler bahsinde geleceği üzere, icma ve delillerin ekserisi böyledir. Bunun için bir ayetin hükmünün sünnet delili ile kaldırılması imkansız olmaz. Nasıl imkansız olabilir ki! Muhakkak ki nâsîh sünnet, ayetin muktezasına ne muâırızdır, ne de onu nefyetmektedir, aksine geçtiği üzere onu, açıklayıcı ve tahsis edicidir.

Neticede Kur'an ile sabit olan bir hükmün sünnetle nesh edilemeyeceğine dair ortaya çıkan ihtilaflar, Kur'an ile sünnetin delil olma açısından aynı güce sahip olup-olmadığı meselesindeki tartışmalara dayanmaktadır. Sünnetin Kur'an gibi vahye dayandığını kabul edenler sünnetin Kur'an hükmünü nesh edebileceğini söylemişlerdir.

Teorik olarak Hz. Peygamberin şahsi içtihadına dayanmayan mütevatir sünnet ile Kur'an'ın nesh edilmesi mümkündür. Çünkü dini konulara dair olan ve Allah Teala tarafından değiştirilmemiş olan sünnet de vahye dayanır, en azından Allah Teala tarafından onaylanmış kabul edilir. Ayrıca ikisi de mütevatir oldukları için ifade ettikleri bilgi değerleri açısından aralarında fark yoktur. Pratikte bunun vuku bulup-bulmadığı hususu ise ayrı bir tartışma ve araştırma konusudur.

D. Sünnetin Sünneti Neshi

Neshi kabul eden alimlerin tamamı, sünnetin sünneti ve Kur'an'ın Kur'an'ı nesh etmesini kabul etmişlerdir. Meselâ Hz. Peygamber önce kabir ziyaretini yasaklamış, daha sonra "Size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık kabirleri ziyaret edebilirsiniz" buyurarak buna izin vermiş, şarap içen hak-

kında “Şayet dördüncü defa içerse onu öldürünüz” buyurmasına rağmen dördüncü defa şarap içen kendisine getirildiğinde onu öldürmeyerek ilk kavlini nesh etmiştir.

Sünnetin sünneti neshini kabul eden usulcüler, mütevatir sünnetin mütevatir sünnetle, âhâd sünnetin âhâd sünnetle nesh edilebileceği görüşünde birleşmelerine rağmen, mütevatir sünnetin âhâd sünnetle neshinin cevazı hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Gazâlî, bunun hem sem’an vukuu, hem de aklen cevazı hususunda ihtilaf edildiğini, tercihe şayan olanın; şayet bununla taabbüd işlenmişse aklen caiz olması olduğunu, Âmidî ise aklen cevazında ittifak edildiğini, sem’an vukuunda ihtilaf edildiğini söylemiştir. Şimdi bu konudaki görüşleri ve Gazâlî ile Âmidî’nin değerlendirmelerini verelim.

Mütevatirin, Ahadla Neshinin Sem’an Vukuu

Mütevatir sünnetin âhâd sünnetle neshinin sem’an vaki olduğunu ispat edenler ile nefyedenler, bir takım akli ve nakli delillerle görüşlerini kanıtlama yoluna gitmişlerdir.

a. Kabul edenlerin delilleri

İmam Davud (269/883) ve zahiriler, mütevatir sünnetin âhâd sünnetle neshinin sem’an vaki olduğu görüşündedirler. Dayandıkları deliller şöyledir:

i. Nakli deliller

Mütevatir sünnetin, ahadla neshinin sem’an vukuunun nakli delilleri iki cihettendir:

i1. Kubalıların, bir kişinin kıblenin değiştirildiğine dair haberi ile amel etmeleri

Beytu’l-Makdis’e yönelmenin vucubu mütevatir sünnetle sabit olmuştu. Çünkü Kitap’ta ona delalet eden bir şey bulunmamaktadır. Muhakkak ki Kubalılar, mütevatir sünnete binaen Beytu’l-Makdis’e doğru namaz kılıyorlardı. Bu nesh edildiğinde Resullullahın (sav) münadisi onlara gelip, “*Muhakkak ki kible değiştirildi*” dedi ve Kuba mescidindekiler, onun sözüyle Kabe’ye doğru döndüler. Böylece onlar bir kişi kanalıyla gelen haberle önceki hükmün neshini kabul etmişlerdir. Bu, kesin bir yolla sabit olmuştur. Kubalıların bir kişinin haberini şaşkınlıkla karşılamamaları ve Nebi’nin (sav) de onların bu tutumlarını reddetmemesi, bir kişinin haberi ile amel etmenin cevazına delalet etmektedir.

Gazâlî, kendilerine yöneltmesi muhtemel, “*Kuba hadisi, tek başına delalet etmeyip, belki de buna ilim ifade edecek birtakım karineler eklenmiştir*” şeklindeki

itiraza şöyle cevap vermiştir: *"Destekleyici karineler varsayımı, ahad haberlerin iptalini ve sahabenin (haber-i vahidle) amelinin, karineleri bilmelerine hamledilmesini gerektirir. Halbuki nakledilmeyen şeyi ortaya koymak (vaz') mümkün değildir..."*.

Âmidî de, Kubalıların kıssasıyla ilgili olası şöyle bir itirazı dile getirmiş ancak değerlendirmede bulunmamıştır: *"Kubalıların kıssası ahad haberlerdendir, bu kaidenin mislinin onunla sabit olmasını teslim etmiyoruz. Çünkü haberi getirenin kavline, Resulullahın (sav) mescidine yakın olmaları, insanların gürültüsünü (daccce) duymaları gibi, onun doğru olduğunun bilgisini vacip kılan emarelerin bitişmesi muhtemel olmuştur. Böylece bu haber mütevatir haber menzilesinde olmuştur"*.

12. Hz. Peygamberin tebliğ için uzak beldelere birer kişi göndermesi

Nebi (sav), nâsih ve mensuhu tebliğ için uzak beldelere birer kişi gönderiyordu. Onlar hem nasihi, hem de mensuhu tebliğ ediyorlardı. Şayet bu konuda bir kişinin haberi kabul edilmemiş olsaydı, tek kişinin bu konuda verdiği haberin kabulü elbette ki vacip olmazdı.

Mütevatirin âhâdla neshinin Hz. Peygamberin hayatı ile mukayyet olduğunu belirten Gazâlî, bunu şöyle izah eder: *"Ne var ki, sahabenin Kur'an'ın ve mütevatir olarak bilinen hususların haber-i vahidle kaldırılamayacağı hususundaki icmasının delaletiyle bu nesh ilişkisi, Hz. Peygamberin ölümünden sonra imkansızdır. Selef ve halef arasında bunun caizliği görüşünde olan hiç kimse yoktur. Haber-i vahidle amel sahabeden telakki edilmiş olup, bu amel, kesin olan bir şeyi kaldırmayacak alanlardadır. Bize göre bu (aklen) imkansız değildir. Çünkü, 'vahyin nüzulü zamanında size haber-i vahidle nesh yapabileceğinizi buyurmuştuk (taabbüd). Vahyin nüzulü zamanından sonra ise bunu haram kıldık' denilmesi mümkündür"*.

Âmidî, tebliğ için birer kişinin kullanılmasının ancak kendisinde haber-i vahidin kabul edildiği hususlarda caiz olacağını belirtir.

ii. Akli deliller

Mütevatir sünnetin, ahadla neshinin sem'an vukuunun mana açısından delilleri iki vecihtendir:

ii1. Neshin iki beyandan biri olması

Nesih, iki beyandan birisidir. Bunun için tahsis gibi haber-i vahidle (nesih) caizdir.

Âmidî, bu akli talilin hâsılının, neshin tahsis üzerine kıyas edilmesine raci olduğunu, bunun ancak zanni işlerde olacağını, neshin ise, tahsisin hilafına sabit olanların kaldırılması olduğunu (tahsiste, hüküm tamamen kaldırılmaz, alanı daraltılır) belirtir.

ii2. Haber-i vahidle Kur'an'ın neshinin caiz olması

Haber-i vahidle Kur'an'ın neshi caizdir.

Âmidî, kendilerinin haber-i vahidle Kur'an'ın neshinin sıhhatini teslim etmediklerini belirtir.

b. Kabul etmeyenlerin delilleri

İmam Davud ve zahirilerin dışındakiler, mütevatir sünnetin âhâd sünnetle neshinin sem'an vaki olmadığını söylemiş ve şu delillere dayanmışlardır:

i. Nakli delil: İcma

Hz. Ömer'in (23/644), mebtûteye (üç talak ile boşanmış olan kadına) süknâ (mesken) gerekmediğine dair rivayet hakkındaki, *"Doğru mu yoksa yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının kavli ile Rabbimizin Kitab'ını ve Peygamberimizin sünnetini terk etmeyiz"* sözü ile Hz. Ali'nin (40/661) mufavvıdaya (evlenmiş ve kocası zifafa girmeden önce ölmüş kadına) mihr-i misil gerektiğine dair rivayet hakkındaki, *"Topukları üzerine beöl eden bir bedevinin kavli ile Rabbimizin Kitab'ını ve Peygamberimizin sünnetini terk etmeyiz"* sözüdür. Hz. Ömer ve Hz. Ali, Kur'an aleyhine hüküm verme hususunda haber-i vahidle amel etmediler. O ikisinin bu tavrı, sahabe arasında meşhurdu ve onlardan hiçbirisi bunu inkar etmedi. Böylece bu hususta icma hasıl olmuş oldu.

ii. Akli delil: Mütevatirin ahaddan daha kuvvetli olması

Muhakkak ki ahad zayıftır, mütevatir ise ondan daha kuvvetlidir. Bundan dolayı daha zayıf olan daha kuvvetli olanın mukabili olmaz.

Sünnetin sünneti neshi konusunda tartışma, ahadın mütevatiri nesh edip-edemeyeceği hususunda çıkmıştır. Ahad mütevatirden zayıf olduğu için bunu kabul etmeyen cumhurun görüşü tercihe şayandır.

IV. MENSUH AYET VE HADİSLERİN SAYISI

A. Mensuh Ayetlerin Sayısı

Kur'an'da neshin caiz olduğu görüşündeki alimler, Kur'an'daki mensuh ayetlerin sayısı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bunların 500 civarında olduğunu söyleyenler yanında 4'e kadar indirenler de vardır. Meselâ; Abdurrahman İbn Ali İbnü'l-Cevzî (597/1201) mensûh ayetlerin sayısını 274 olarak verirken, Hibetullah İbn Selâme (410/1019) 235, Muhammed İbn Hazm (456/1064) 214, Ebu Cafer en-Nehhâs (338/949) 138, Abdülkadir el-Bağdâdî (429/1037) 66 ola-

rak vermektedir. Özellikle ilk dönemlerde yazılan eserlerde mesuh ayetlerin sayısı fazla gösterilmiştir. Bunda o dönemki alimlerin nesih kelimesine daha sonraki dönem usulcülerinin yüklediklerinden daha geniş bir anlam yüklemelerinin yanı sıra bazı alimlerin nesihle ifrata düşmelerinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda dikkat çekici bir örnek olarak Mekkî sureler içinde yer alan ve müşriklerin eziyetlerine sabretmeyi, onlara aldırnamayı ve ilişmemeyi emreden ayetlerin müşriklerle savaşmayı emreden Tevbe 9/5. ayetle mensuh sayılması gösterilebilir. Halbuki usul ve tefsir alimleri genelde bu ayet ve onunla mensuh sayılan ayetlerin farklı durumlarla ilgili olduğu görüşündedirler.

İmam Şâfiî (204/819) ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923) gibi alimlerin öncülüğünde neshin tahsis, takyit, müphemî beyan, mücmeli tafsîl gibi terimlerden farkı ortaya konulmaya ve nesih alanına girmeyen diğer nesih iddiaları ayıklanmaya başlandıktan sonra mensuh kabul edilen ayetlerin sayısı azalmıştır. Celaleddin es-Suyûtî (911/1505), kendi dönemine kadar yazılmış eserlerdeki bilgileri değerlendirip mensuh ayetlerin sayısını 21 olarak tespit etmiştir. Müteahhir birçok alim onun vermiş olduğu sayıyı aynen naklederken, bunlar üzerinde yaptıkları incelemeler neticesinde; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (1176/1762) üç tanesinin mensuh, bir tanesinin mensuh olmasının muhtemel, bir tanesinin müfessirlerin cumhuruna göre mensuh olsa da neshe gitmeden telifte bulunmanın mümkün, on beş tanesinin ise mensuh olmadığını, Abdülazîm ez-Zerkânî ise 7 tanesinin mensuh olduğunu söylemişlerdir. Muhammed Suâd Celâl mensûh ayetlerin sadece 4 olduğunu iddia etmiştir.

Gazâlî ve Âmidî, mensuh ayetlerin sayısına değinmedikleri gibi bu hususta genel bir değerlendirme de yapmamışlardır. Ancak nesih konusunu işlerken mensuh ayetlerle ilgili verdikleri misallerin mahdud olması bu konuda bir fikir vermektedir.

B. Mensuh Hadislerin Sayısı

Mensuh hadislerin sayısı konusunda farklı görüşler vardır. İbn Şâhin (385/995) yaklaşık 90, Hâzimî (584/1188) 80, Ca'berî (732/1332) 110, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (597/1201) ise sadece 21 konudaki hadis üzerinde nesih gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu sayılar arasındaki farklılık bazı müelliflerin neshi muhtemel olan bütün rivayetleri eserlerine almalarıyla ilgilidir. Dikkatli bir inceleme neticesinde, mensuh olduğu söylenen rivayetlerin çoğunun uz-

laştırma veya tevil yoluyla çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Hadiste nesih örneklerini çoğaltma veya onu çok aza indirme şeklinde iki uç görüşün ortaya çıkmasında neshe verilen çeşitli manalar, konuyu işleyenlerin ilmî ve itikadî bakımdan farklı anlayışa sahip olmaları, hükümlerdeki amacı derinlemesine araştırmayan bazı kişilerin hadisleri tek tek ele alarak değerlendirme yapmaları ve neshe konu olan rivayetlerin sıhhat durumunun belirlenmesi esnasında farklı sonuçlara ulaşılması gibi amillerin etkili olduğu tespit edilmektedir. Önemli etkenlerden biri de bazı alimlerin çelişkili gibi görünen rivayetlerde çözümü araştırmak yerine çelişkiyi nesih kolaycılığıyla gidermeye çalışmalarıdır.

Gazâlî ve Âmidî, mensuh hadislerin sayısı ile ilgili bilgi vermedikleri gibi bu hususta genel bir değerlendirmede de bulunmamışlardır. Ancak nesih konusunu işlerken mensuh hadislerle ilgili verdikleri örneklerin sınırlı sayıda olması bu konuda bir fikir vermektedir.

SONUÇ

Nesh konusunu ayrıntılı olarak işlemiş olan Âmidî, bu hususta kendinden önceki birikimi ve teorik tartışmaları ortaya koymuş ve bunları hem kendi mantıkları içinde, hem de kendi bakış açısına göre açıklayıp değerlendirmiştir. Bunu yaparken Gazâlî gibi hem nakli, hem de akli kullanmıştır.

Âmidî, genellikle Gazâlî'ye göre meseleleri daha ayrıntılı olarak ele almıştır. Gazâlî'den daha sonra yaşadığı için bunu normal karşılamak gerekir. Çünkü istifade ettiği birikim artmıştır.

Fırtınalı fikir dünyası olan ve iki defa idama mahkum edilmiş olan Âmidî, nesih konusunda Gazâlî gibi genel kabulün dışına çıkmamış, klasik nesih anlayışını savunmuştur. Onun için Gazâlî ve Âmidî'nin ehl-i sünnet olarak ifade edilen ana yapının içerisinde kalarak mevcut birikimi tahkiki olarak değerlendirip kendilerine ait renk tonunu ortaya koymaya çalışmış olduklarını söyleyebiliriz.

Âmidî'nin nesh konusunda Gazâlî'den ayrıldığı fazla nokta yoktur. Her ikisinin de fıkhîta Şâfiî, usulde mütekellimin, itikatta ise Eş'arî olması, yani aynı fikhî, usulî ve kelimî gelenekten gelmiş olmaları dikkate alındığında bunu normal karşılamak gerekir.

KAYNAKÇA

- AHMED (241/855), Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **Müsned I-VI** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: XXI-XXIII), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.
- ÂMİDÎ (631/1233), Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm I-IV**, Talik: Abdurrezzak el-Afîfî, Dâru's-Samî'î, 1. Baskı, Riyad 1423/2003. (İhkâm)
- APAYDIN, H. Yunus, **"HABER-İ VÂHİD" (FİKİH)**, DİA, İstanbul 1996, XIV, ss. 355-363.
-, H. Yunus, **"Namaz"**, İlmihal I İman ve İbadetler, İSAM, İstanbul 1998, ss. 217-378.
-, H. Yunus, **"Önsöz"** (*el-Mustasfâ* çevirisine yazdığı), **el-Mustasfâ İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi I-II**, çev. H. Yunus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994, ss. I/I-XVIII.
- BAKKAL, Ali, **"Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi"**, Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsîr Usûlü (Tebliğ Kitapçığı), Kur'an ve Tefsîr Araştırmaları Yaz Akademisi, İstanbul 18-23 Ağustos 2008, ss. 51-68.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, **"NESİH" (Literatür)**, DİA, İstanbul 2006, XXXII, ss. 584-586.
- BUHÂRÎ (256/870), Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahîh I-VIII** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: I-III), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.
- ÇAĞRICI, Mustafa, **"GAZZALİ"**, DİA, İstanbul 1996, XIII, ss. 489-505.
- ÇETİN, Abdurrahman, **"NESİH"**, DİA, İstanbul 2006, XXXII, ss. 579-581.
- ÇETİNER, Bedreddin, **"NESH"**, Şamil İA, Dergah Ofset, İstanbul 2000, VI, ss. 215-217.
- DÂRİMÎ (255/868), Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, **Sünen I-II** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: XIX), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.
- DİHLEVÎ (1176/1762), Şah Veliyyullah, **el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr**, Trc. Mehmed Sofuoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980. (el-Fevzu'l-Kebîr)
- DUMAN, Zeki, **"Kur'an-ı Kerim'de Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmesi"**, Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsîr Usûlü (Tebliğ Kitapçığı), Kur'an ve Tefsîr Araştırmaları Yaz Akademisi, İstanbul 18-23 Ağustos 2008, ss. 19-46. ("Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetler")
- EBÛ DAVUD (275/889), Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünen I-V** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: VII-XI), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.

- EBÛ YUSUF (182/798), Yakub b. İbrahim, **el-Âsâr**, Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1355/1936.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, **"NESİH" (Hadis)**, DİA, XXXII, ss. 581-582.
- GAZÂLÎ (505/1111), Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl I-II** (Ensârî'nin *Fevâtihu'r-Rahamût'u* ile beraber), Daru'l-Fikr, yy., ty., . Çevirisi: **el-Mustasfâ İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi I-II**, çev. H. Yunus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994. (**Mustasfâ**)
- HÂKİM (405/1014), Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn I-VI** (6. cilt fihristtir), 1. Baskı, Dâru'l-Marife, Beyrut 1417/1998. (**Müstedrek**)
- İBN EBÛ ŞEYBE (235/849), Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, **el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ahâdis ve'l-Âsâr I-XV**, 1. Baskı, Thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, de-Dâru's-Selefiyye, Bombay 1402/1982.
- İBN KESİR (774/1373), Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs** (Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs* içinde), 3. Baskı, Mektebetü Dâri't-Turâs, Kahire 1399/1979.
- İBN MÂCE (273/887), Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvînî, **Sünen I-II** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: XVII-XVIII), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.
- İBNÜ'N-NEDİM (385/995), Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, **Kitâbu'l-Fihrist**, thk. Rıza Teceddüd, yy., ty., .
- İLHAN, Avni, **"BEDA"**, DİA, İstanbul 1992, V, ss. 290-191.
- KÂFİYECÎ (879/1474), Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman el-Hanefî, **Kitâbu't-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr**, Tahkik, tercüme ve notlarla neşreden: İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.
- KARLIĞA, H. Bekir, **"GAZZALÎ" (Eserleri)**, DİA, İstanbul 1996, XIII, ss. 518-530.
- KOCA, Ferhat, **"NESİH" (Fıkıh)**, DİA, İstanbul 2006, XXXII, ss. 582-584.
-, Ferhat, **İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)**, TDV-İSAM, İstanbul 1996.
- KÖKSAL, İsmail, **Fıkıh Usûlü (İslam Hukuku Metodolojisi)**, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2008.
- MÂLİK (179/795), Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Mâlik b. Enes, **Muvatta I-II** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: XX), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.
- MÜSLİM (261/875), Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh I-III** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: IV-VI), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.
- NESÂÎ (303/915), Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, **Sünen I-VIII** (*Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII* içinde: XV-XVI), Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.

- NEVEVÎ (676/1277), Ebû Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî I-XVIII**, 1. Baskı, el-Matbaatü'l-Mısriyye, Kahire 1347/1929.
- ÖĞÜT, Salim, "el-İHKAM", DİA, TDV, İstanbul 2000, XXI, ss. 534-535.
- ÖMERÎ, Nâdiye Şerif, **en-Nesh fî Dirâsâtî'l-Usûliyyîn (Dirâse Mukârene)**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- ÖZEL, Ahmet, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, TDV Yayınları, Ankara 1990.
- SEHÂVÎ (902/1497), Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, **Fethu'l-Mugis bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî I-V**, 1. Baskı, Dirase ve tahkik: Abdulkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr – Muhammed b. Abdullah b. Fuheydi Âli Fuheydi, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad 1426/2005.
- SERAHSÎ (483/1090), Ebû Bekr Muhammed, **el-Mebsût I-XXX**, Daru'l-Marife, 2. Baskı, Beyrut ty. .
- SUYÛTÎ (911/1505), Abdurrahman b. Ebû Bekr Celaleddin Ebu'l-Fazl, **ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr I-XVII**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Kahire 1423/2003.
-, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II**, 3. Baskı, Takdim ve talik: Mustafa Dîb el-Bugâ, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk-Beyrut 1416/1996. (İtkân)
- ŞA'BAN, Zekiyüddîn, **İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)**, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1990.
- ŞÂFÎÎ (204/819), Muhammed b. İdris, **er-Risâle**, Tahkik ve şerh: Ahmed Muhakkmed Şakîr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty. . Çevirisi: **er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)**, çev. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan, TDV Yayınları, Ankara 1996.
- ŞÂTİBÎ (790/1388), Ebû İshak İbrâhim b. Musa, **el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa I-IV**, 2. Baskı, şrh. ve nşr. Abdullah Derrâzî (/Dirâzî), el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, Kahire 1395/1975.
- ŞEVKÂNÎ (1250/1834), Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl I-II**, 1. Baskı, Tahkik ve talik: Ebû Hafs Sâmi b. el-Arabî el-Eserî, Dâru'l-Fadîle, Riyad 1421/2000.
-, **Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr min Ahâdisi Seyyidi'l-Ahyâr I-VIII**, Son baskı, Şirketü Mektebetü ve Mabaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, Kahire ty. .
- ŞEYBÂNÎ (189/805), Muhammed b. el-Hasan, **el-Asl el-Marûf bi'l-Mebsût I-V**, Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Âlemu'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut 1410/1990.
- TÎCÂNÎ, Hâşimî, **Mezhebü'n-Nesh fi't-Tefsîr ve Eb'âduhu'l-İctimâiyye I-II**, 1. Baskı, Müessesetü Dahleb, Cezayir 1412/1992.
- TİRMİZÎ (279/892), Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, **Sünen I-V (Mevsûatu's-Sünne el-Kutubu's-Sitte ve Şurûhuhâ I-XXIII içinde: XII-XIV)**, Çağrı-Daru's-Sehnûn, 3. Baskı, İstanbul 1413/1992.

- WENSINCK (1358/1939), Arent Jean, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî = CONCORDANCE ET INDICES DE LA TRADITION MUSULMANE I-VIII (8. cild fihristtir)**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1986.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, **"FAHREDDİN ER-RAZÎ"**, DİA, İstanbul 1995, XII, ss. 89-94.
- YÜKSEL, Emrullah, **"ÂMİDÎ, Seyfeddin"**, DİA, TDV, İstanbul 1991, III, ss. 57-58.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilul-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-II**, Thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî, 1. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1415/1995. **(Menâhilul-İrfân)**
- ZERKEŞÎ (794/1392), Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân I-IV**, 3. Baskı, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mektebetü Dâri't-Turâs, Kahire 1404/1984. **(Burhân)**
- ZEYD, Mustafa, **en-Nesh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm Dirâse Teşrîiyye Târîhiyye Nakdiyye I-II**, 2. Baskı, Dâru'l-Vefâ, Mansûre 1408/1987. **(Nesh)**